

Олена Пометун, Нестор Гупан

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник
для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Рівень стандарту

Давид Бурлюк. Україна (1918)

Пометун О. І.

П55 Історія України : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. — К. : УОБЦ «Оріон», 2018. — 288 с. : іл.

ISBN 978-617-7485-18-5.

УДК 94(477)(075.3)

© О. І. Пометун, Н. М. Гупан, 2018
© УОБЦ «Оріон», 2018

ШАНОВНІ ДРУЗІ!

Перша світова війна в серпні 1914 р. розпочала для людства «коротке ХХ століття», що, на думку деяких істориків, завершилось у серпні 1991 р., коли було підведено ризику під історією СРСР. Для цього століття була характерною висока інтенсивність воєнних і воєнно-політичних подій: війни, локальні революції, розпад імперій, багаторазовість змін карти світу, швидкий, але нестійкий і часто кризовий розвиток економіки, технологій, культури й соціальної сфери суспільства. Усе це відобразилося і на розвитку українських земель, розбудові державності, становленні української нації.

Отже, перед вами — продовження історії України першої половини ХХ століття (**1913—1945 рр.**). І за насиченістю подій, і за масштабами змін у житті народу воно є рівнозначним століттям розвитку в минулому. У першій половині ХХ століття народи України пережили трагедію Першої і Другої світових війн, ентузіазм початку Української революції, розчарування і кров її закінчення... Обидві світові війни відбилися на Україні: нерідко бойові дії відбувалися на українських землях, а українці брали участь у війнах з різних боків, що ворогували між собою.

У ці роки народилась і зникла **українська державність**. Зростала й розвивалась українська нація і її духовність. Розпочалась історія радянської України, що визначила долю народу на тривалі 70 років.

Метою курсу, за державними вимогами, є не лише ознайомлення з подіями і процесами, що розгорталися, не тільки розуміння історії й культури України в контексті світового історичного процесу, що розвивається в часі та просторі, а й подальше усвідомлення вами власної приналежності до України та її народу, розвиток громадянськості, відповідальності за збереження традицій і майбутній розквіт Батьківщини.

Тому ми прагнемо, щоб вивчення історії Батьківщини допомогло вам гостріше відчувати свою належність до народу України, стати свідомими активними й компетентними громадянами нашої держави.

Сподіваємося, що занурення у вир подій новітньої історії нашої країни буде для вас цікавим і корисним, адже саме вони допоможуть вам розібратися в сьогodнішніх подіях в Україні та світі.

З повагою й надією на співпрацю — автори

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Щоб легко орієнтуватись у підручнику, автори поділили його відповідно на розділи й параграфи, кожний з яких вивчатиметься на 1–2 уроках.

В основному тексті є виділені **жирним шрифтом** слова, дати, на які треба звертати особливу увагу, і не тільки запам'ятовувати їх, а й уміти пояснювати й оперувати ними.

Основний текст теми містить запитання та завдання, розміщені на початку кожного підпункту й позначені рубрикою **«Працюючи з текстом, подумайте»**, які допоможуть розділяти матеріал на смислові частини, виділяти головне, слідкувати за логікою викладення та вступати в діалог з авторами щодо оцінки того чи іншого факту. Ці запитання й завдання відповідають середньому рівню навчальних досягнень.

Працюймо разом — завдання, які виконуватимете на уроці самостійно або разом з однокласниками в парі чи в малій групі.

Під рубрикою **«Звернімося до джерел»** уміщено історичні документи, свідоцтва і спогади сучасників подій, оцінки та інтерпретації явищ істориками, ілюстрації й фотодокументи. Кожна така рубрика містить запитання й завдання, які треба виконати під час опрацювання джерела.

Окрім основного тексту, де описано події та процеси, що відбувалися, ви знайдете у змісті рубрику **«Погляд зблизька»**. Це біографічні дані видатних діячів епохи, які суттєво впливали на розвиток подій. Така інформація допоможе зрозуміти погляди або позиції людини, її поведінку в конкретній ситуації тощо.

Після кожного параграфа подано рубрику **«Перевірте себе»**. Надруковані звичайним шрифтом запитання й завдання спрямовані на повторення його змісту. Виділені *курсивом* — складніші, вони спрямовані на перевірку вашого розуміння матеріалу уроку загалом. Але не залишайте їх поза увагою, намагайтеся відповісти на всі типи запитань, працюючи в класі або вдома. Деякі з них ви можете обрати для вдумливого виконання вдома.

Зверніть увагу, що в оформленні підручника використані елементи українського авангардного мистецтва, яке активно розвивалося на початку ХХ ст.

Тема року:

Перша половина ХХ століття — українська модерна політична нація в горні війн і революцій

О час! Великий, мудрий художник! Ти несеши на своїй палітрі не тільки сивизну нашу, чи задерті кирти, чи короткозорість нашу, чи випадкові часом ознаки нашого героїств, а щось незмірно більше, ширше і велике, що складає в блакиті майбутнього блискучої краси трагедійний портрет безсмертного нашого народу.

*Олександр Довженко
(з кіноповісті «Україна в огні»)*

Федір Кравчук. Життя. Любов. Сім'я. Повернення (триптих)

*Україна як окрема нація народилася у воєнній та революційній.
Дрослав Трицак, український науковець,
історик і публіцист*

ЗМІСТ

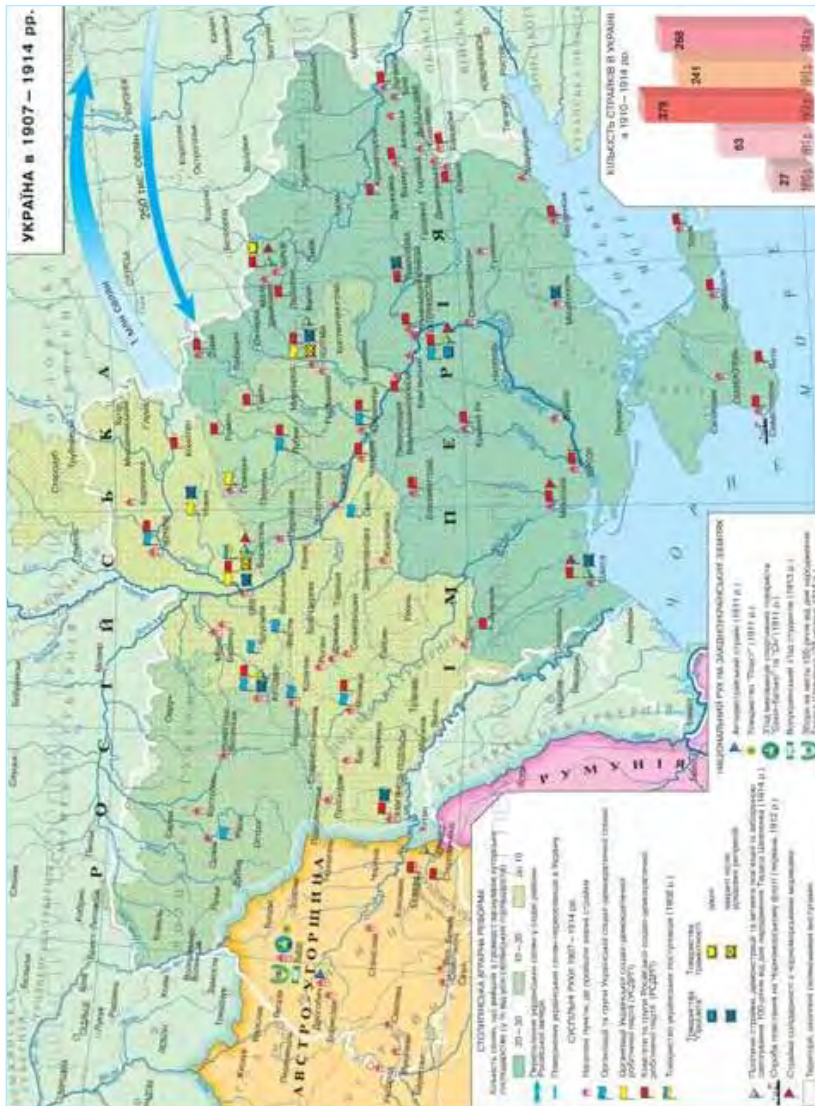
Вступ	8
Розділ I.	
УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	13
§ 1. Українські землі на початку Першої світової війни	14
§ 2. Україна в умовах розгортання Першої світової війни	24
§ 3. Практичне заняття. Перша світова як виклик людському виживанню	33
Перевірте свої знання з розділу I.	43
Розділ II.	
ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	45
Досліджуємо історію своєї країни: навчальний проект «Початок Української революції: загальноукраїнський і регіональний виміри»	46
§ 4. Визрівання революційного руху в Україні (1916 — весна 1917 р.)	47
§ 5. Проголошення автономії України	57
§ 6. Утворення Української Народної Республіки	63
§ 7. Крим у 1917 — на початку 1918 р.	70
§ 8. Боротьба УНР проти радянської Росії.	78
§ 9—10. Перша спроба радянзації України	86
§ 11. Практичне заняття. Презентація результатів проекту «Початок Української революції: загальноукраїнський і регіональний виміри»	94
Перевірте свої знання з розділу II	96
Розділ III.	
РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	100
§ 12. Українська держава за доби гетьманату	101
§ 13. УНР за доби Директорії.	109
§ 14. Західноукраїнська Народна Республіка	116
§ 15. Радянсько-російська окупація України.	124
§ 16. Україна в умовах згортання національно-демократичних процесів	132
§ 17. Культура й духовне життя за доби Української революції	140
§ 18. Практичне заняття. Повсякдення українців 1917–1921-х рр.	147
Перевірте свої знання з розділу III.	154

Розділ IV.	
УСТАНОВЛЕННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ.	155
§ 19. Вхідження УСРР до складу СРСР	156
§ 20. УСРР в умовах НЕПу	164
§ 21. Зміни в суспільно-політичному житті УСРР (20-ті рр. XX ст.)	170
§ 22. Зміни у промисловості і господарюванні УСРР.	177
§ 23. Зрушення в житті українського села	184
§ 24. Громадсько-політичне життя в УСРР	190
§ 25. Зрушення в національно-культурному житті Радянської України. .	196
§ 26. Практичне заняття. Пропагандистський ідеал радянської людини та її повсякденне життя	200
Перевірте свої знання з розділу IV.	206
Розділ V.	
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	207
§ 27. Українські землі у складі Польщі	208
§ 28. Українські землі у складі Румунії та Чехо-Словаччини	216
§ 29. Практичне заняття. Срібна земля. Третя спроба утвердити незалежність України у XX столітті	223
Перевірте свої знання з розділу V	229
Розділ VI.	
УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	230
§ 30–31. Початок Другої світової війни та зміна кордонів України	231
§ 32. Початок німецько-радянської війни	238
§ 33. Окупаційний режим в Україні	244
§ 34. Розгортання руху опору та початок вигнання німецьких військ і їх союзників з Лівобережної України	250
§ 35. Ціна війни	256
Перевірте свої знання з розділу VI.	264
Україна і світ (<i>Синхроністична таблиця</i>)	265
Альбом карт	270

ВСТУП

1. Україна і світ у першому десятиріччі XX ст.

Схарактеризуйте, спираючись на карту, територіальні межі розселення українців як етносу. Зіставте території розселення українців початку XX ст. і сучасної України.

Відомо, що характерною рисою економічного життя провідних європейських країн на початку століття стало завершення модернізації суспільства, тоді як Російська імперія і Австро-Угорська монархія перебували ще на початку реформ.

Спираючися на свої знання з 9 класу, на основі схеми поясніть особливості процесів модернізації українських земель на початку XX ст. Користуючись картою, наведіть відомі вам приклади.

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ XIX – початку XX ст.

Економічна сфера

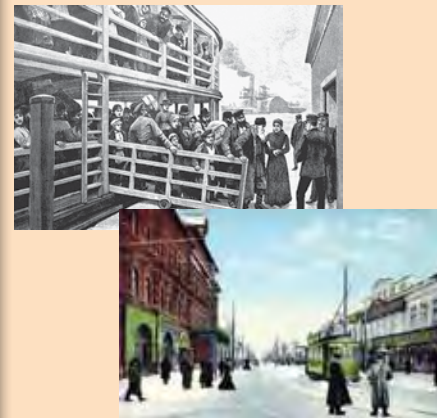
Промисловий переворот (заміна ручної праці машинною), розвиток техніки та впровадження нових технологій у виробництво

Політична сфера

Демократизація державного управління; реальна участь населення у владних структурах та вплив народних мас на прийняття конкретних рішень

Соціальна сфера

Зростання населення, збільшення міграцій, зростання міст, урбанізація. Боротьба за економічні й соціальні права, проти станових привілеїв. Поява нових верств населення. Зміни в повсякденному житті

Культурна сфера

Поширення грамотності та розвиток світської освіти, швидке зростання наукових знань, виникнення нових наук і напрямів досліджень, нові жанри й напрями мистецтва

Як історик характеризує розвиток економіки й соціальні зміни в українських землях на початку XX ст.? Чи були такі явища, на вашу думку характерними і для західноукраїнських земель? Чому?

З книги сучасного українського історика Тараса Гунчака «Україна: перша половина XX століття: нариси політичної історії»

Можна без перебільшення твердити, що з кінця 80-х років XIX століття економіка України розвивалася бурхливіше, ніж в інших частинах Росії... діяльність буржуазії, яка з'явилася в Україні, можна характеризувати як інтернаціональне хижацтво... Звичайно, між цією верствою були такі українці, як Євген Чикаленко та Василь Симиренко. Вони щиро й щедро допомагали українським громадським і культурним інституціям, виділяли великі кошти на видавничу діяльність. Але такі люди були винятком.

...Природно, що з розвитком індустріалізації відповідно зростає і робітничий клас... Українське робітництво, котре виходило з села і мусило звикати до міста, потрапляло під вплив загальної російської атмосфери, що твердо установилася на Україні як офіційний і міський тон життя. Таким чином робітництво українського походження відходило національно і культурно від селянської маси, намічаючи гострий розрив по лінії національних селянсько-міських взаємовідносин.

Про які особливості розвитку українського суспільства на початку XX ст. свідчить карта? Як інформація карти доповнює дослідження Тараса Гунчака?

2. XX століття в українській історії

Проаналізуйте подану таблицю періодизації української історії у XX ст. Які нові для вас поняття вона містить? Спробуйте пояснити їх своїми словами.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ У XX СТ.

Роки	Періоди
1914–1917	Українські землі в роки Першої світової війни
1917–1921	Доба Української революції
1920–1939	Встановлення й утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні
1939–1945	Україна в роки Другої світової війни
1945–1953	Україна в повоєнні роки
1953–1991	«Відлига», криза радянської системи та «перебудова» в Україні
з 1991 р.	Україна незалежна

У таблиці нижче подані основні поняття історії XX ст. Доберіть до кожного з них необхідне визначення та прокоментуйте свій вибір. Пригадайте події, явища і процеси історії України й всесвітньої, вивчені вами в минулі роки, і використовуйте їх як приклади для визначень.

Поняття	Визначення
Світова війна	Тип держави, яка є формою самоорганізації, самовизначення й самовираження певної нації на певній суверенній території
Політичний режим	Різка зміна соціального ладу, докорінні, якісні зміни засад суспільного життя, як правило, насильницьким способом за участю великих мас людей
Національна держава	Революція, що зростає з національно-визвольного руху й спрямована на знищення іноземного панування та завоювання національної незалежності, ліквідацію національно-колоніального гніту й експлуатації, реалізацію нацією її права на самовизначення, на створення національної держави
Соціальна революція	Глобальне протистояння коаліції держав із застосуванням засобів збройного насильства, що охоплює велику частину країн світу. Зазвичай відносять до двох світових війн XX ст.: Першої та Другої
Національно-визвольна революція	Спосіб функціонування політичної системи суспільства, визначальний характер політичного життя в країні, система прийомів, методів, способів здійснення політичної (включаючи державну) влади в суспільстві

3. Завдання і структура курсу історії України 1914–1945 рр.

Чого ви очікуєте від вивчення історії в цьому році? Чи співпадає це із завданнями державної навчальної програми, наведеними нижче?

Курс історії для 10–11 класів складається з двох окремих предметів — «Історія України» й «Всесвітня історія». У 10 класі ви вивчатимете такі розділи:

Повторення. Вступ

Розділ I. Україна в роки Першої світової війни

Розділ II. Початок Української революції

Розділ III. Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення державності

Розділ IV. Установлення й утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні

Розділ V. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період

Розділ VI. Україна в роки Другої світової війни

Метою шкільної історичної освіти відповідно до сучасної навчальної програми з історії для старшої школи є сприяти формуванню в тих, хто здобуває освіту, національно-культурної ідентичності, патріотичного світогляду, активної соціальної та громадянської позиції, почуття власної гідності в результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які періоди охоплює історія України ХХ ст.?
 2. Які з них є одночасно періодами світової історії?
 3. Які з них вивчаються в 10 класі?
 4. Що таке: світова війна, політичний режим, національна держава, соціальна революція, національна революція, модернізація?
 5. Яким був адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської імперії й Австро-Угорської монархії?
6. Покажіть на карті території українських губерній, що входили до складу Російської імперії, та західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської монархії.
 7. Обговоріть у загальному колі: якою є спадщина ХІХ ст. в українській історії? У чому її значення для сучасної людини? А для вас особисто?
 8. Що спільного й що відмінного було протягом ХІХ – початку ХХ ст. в соціально-економічному розвитку українських земель у складі Російської імперії і Австро-Угорської монархії?
 9. Які були спільні й відмінні риси українського й загальноєвропейського історичного розвитку протягом ХХ ст.?
 10. Яку роль, на вашу думку, відіграє в історії людства ХХ століття? Поясніть.

Розділ I.

УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

* * *

*Гей, у лузі червона калина похлилася,
Голось наша слава Україна загурмилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну, Гей! Гей! розвеселимо!*
Стетан Гарнецький
(з віршу Український сілових стрільців)

* * *

*До зброї! До зброї стрільці!
Велика Україна повстане
І в купелі крові воскреснуть мерці
І радість до краю залляче...*
Василь Вишиваний
(з вірша «До зброї!»)

Осип АЗПМЛАС. Добровольці

Другий ключовий момент (у творенні модерної української нації. — Авт.) — це Перша світова війна. Революційні події, впливляючи модерної української державності — це частина змін, що їх принесла Перша світова. Це перетворення національних проєктів, що досі існували для невеликої кількості інтелектуалів, на масову ідеологію.
Сергій Плохій,
професор історії в Гарварді, автор праці «Брама Європи»,
лауреат Шевченківської премії 2018 р.

§ 1

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Україна в геополітичних планах протиборчих сторін

Чи погоджуєтесь ви з твердженням авторів, що Україна була об'єктом геополітики центральних європейських держав?

Перша світова війна, яка спалахнула понад 100 років тому внаслідок протистояння й прагнення до переділу світу двох воєнних блоків — Троїстого Союзу (або Центральних держав) й Антанти, — втягнула до своєї орбіти майже сорок держав світу. Перша світова війна розпочалася **1 серпня 1914 р.**

Україна, маючи вагомий економічний потенціал, стала об'єктом геополітичних інтересів ворогуючих сторін.

Які були плани Німеччини та Австро-Угорщини щодо України? Чого насамперед прагнули країни Троїстого союзу?

З довідки Генерального штабу Німеччини від 1 грудня 1915 р.

Росія може існувати тільки через посідання багатой України. Якщо ми зуміємо змінити стан України... то завдамо смертельний удар Росії. Україна, відділена від Росії, створить мур між Росією, Центральними державами та Балканами, закриваючи доступ до Чорного моря.

З ноти Міністерства закордонних справ до послів Австро-Угорщини в Константинополі й Берліні від 20.11.1914 р.

Головною нашою метою в цій війні є послаблення Росії, а тому у випадку перемоги ми розпочали б створення незалежної від Росії Української держави. На наш погляд, існування такої держави завдало б значної шкоди пануванню Росії на Чорному морі, або, навіть, знищило б його.

Окрім того, Німеччина розглядала українські землі як **плацдарм для проникнення на Схід**, а Австро-Угорщина під гаслом возз'єднання «братів-русинів» планувала захопити Волинь і Поділля, що були у складі Російської імперії.

Росія, під прикриттям «віковичної мети об'єднання всіх руських земель», претендувала на Східну Галичину, Закарпаття й Північну Буковину, що входили до Австро-Угорщини.

Чому російська влада звертається до галичан з таким документом? Чого вона реально прагне? Доведіть.

З Маніфесту «До населення Галичини»

Довгі роки страждав руський народ під іноземним ярмом... Нехай не буде більше поневоленої Русі! Спадщина святого Володимира, земля... князів Данила і Романа хай піднесе прапор єдиної, великої, неділимій Росії! Хай сповниться Боже Провидіння, що благословило збирачів Руської землі. Хай Господь допоможе Миколі Олександровичу, Імператору Росії, завершити діло Івана Калити...

Протидіючі сторони у своїх стратегічних планах спекулювали «українським питанням», стверджуючи, що для них важливо поєднати весь український народ, але неодмінно в межах своєї держави. Водночас ворогуючі держави розгорнули боротьбу за союзників. Так, австрійські й російські дипломати схилили Румунію воювати на їхньому боці, обіцяючи надання українських земель, які вони планували відібрати один в одного.

Для українців війна набула особливої **трагічності**. За відсутності власної держави, котра мала б захистити їхні інтереси, народ опинився у протиборчих таборах. Понад 3,5 млн українців — у російській армії і 250–300 тис. — в австрійській — воювали за чужі інтереси. Та найгіршим виявилось те, що сини одного народу, розділеного між двома імперіями, були змушені вбивати один одного.

2. Ставлення населення й політиків Наддніпрянщини до війни

Яким було ставлення населення й політиків до війни в підросійській Україні? Якою би була ваша позиція щодо війни, якщо б ви жили тоді в підросійській Україні? Чому?

З початком війни перед українцями постали питання — як ставитись до неї і кого підтримувати. Уряди воюючих країн закликали своїх громадян захищати Батьківщину. Ніхто не хотів виглядати агресором. Росія оголосила, що оборонятиме інтереси слов'ян. На території імперії домінував патріотичний настрій. Він поширився і на українські землі. Чимало людей брали участь у патріотичних маніфестаціях.

Спираючись на документ й ілюстрації, опишіть, як реагувало населення підросійської України на початок війни.

З книги «Історія рідного краю: Миколаївщина»

2 серпня 1914 р. про початок війни стало відомо в Миколаєві. У храмах відслужені молебні про дарування перемоги над ворогом. 4 серпня в місті пройшла кількатисячна маніфестація робітників суднобудівного заводу, що продемонструвала підтримку уряду. Патріотичні настрої проявилися й у квітні 1915 р., коли Миколаїв відвідав імператор Микола II.

Миколаївські робітники зустрічають Миколу II (квітень 1915 р.)

Листівка 1914 р. «Війна до переможного кінця» (з експозиції Макарівського історико-краєзнавчого музею)

Деякі політичні сили Наддніпрянщини звернулися до українців із закликом підтримати Росію у війні. З такою ідеєю виступив лідер українських соціал-демократів **Симон Петлюра**. Він опублікував у московському журналі «Украинская жизнь» статтю, де закликав народи Росії виконати свій громадянський обов'язок перед державою, що дасть їм можливість у майбутньому розраховувати на «відповідні права».

Підтримували Росію й *політичні емігранти* — москвофіли, які перебралися з початком війни із західноукраїнських земель до Києва. Вони створили «Карпато-руський визвольний комітет» і через нього закликали українців Галичини зустрічати російську армію вітальними дзвонами в церквах. Однак російська влада обережно ставилася до таких рухів. Зокрема, вона уважно спостерігала за діяльністю «Товариства українських поступовців» (ТУП), яке на початку війни рекомендувало українській інтелігенції дотримуватися нейтралітету. Багатьох лідерів ТУП було взято під нагляд поліції, а Михайла Грушевського заарештували за підозрою в шпигунстві.

3. Вплив війни на політичний рух у західноукраїнських землях

Які можливості вбачали у війні західноукраїнські політики? Чому вони підтримали Австро-Угорщину? Які кроки в цьому напрямі було здійснено?

Політики й національно свідомі громадські діячі західноукраїнських земель розглядали війну як можливість виборювати власну державу. Лідери трьох українських партій (Українська національно-демократична партія, Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія) **1 серпня 1914 р.** створили у Львові міжпартійну організацію — **Головну українську раду (ГУР)**. Головою обрали Костя Левицького.

ГУР мала на меті визначення української політики щодо Австро-Угорщини та розвитку національного руху в умовах війни. Рада вирішила підтримати Австро-Угорщину в конфлікті з Росією, оскільки остання проводила жорстку політику щодо українства. На думку лідерів ГУР, парламентські традиції Австро-Угорщини, на відміну від імперської Росії, давали шанс українській автономії.

3 Маніфесту Головної української ради від 3 серпня 1914 р.

Йдучи війною на Австро-Угорську монархію, Росія загрожує загибеллю українського національного життя, яке знайшло захист у конституційному устрої Австрійської держави. Перемога Росії принесе українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, в якому стогне 30 мільйонів українців в Російській імперії.

Перемога Австро-Угорської монархії стане нашою перемогою. І що більше буде поразка Росії, тим швидше настане визволення України... Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!

Українські політики вважали, що таку заяву Австро-Угорщина належно оцінить і сприятиме українській автономії. ГУР звернулася з відозвою до українців, закликаючи всіх, хто не підлягав мобілізації, створювати загони добровольців для захисту Австро-Угорщини. Ці формування планували політично підпорядкувати Головній українській раді.

Заснування ГУР активізувало політичну активність й організованість українського руху, головною метою якого було створення своєї автономії в межах Австро-Угорщини.

Українські політичні сили, що активізувалися з початком війни, усвідомлювали, що відродити українську державу без створення збройних формувань неможливо. Першим кроком на цьому шляху ще напередодні війни стали збори львівського товариства «Січові стрільці» (1913 р.), яке складалося з учнівської та студентської молоді. Згодом осередки товариства виникли й в інших містах Галичини. Напередодні війни їх нараховувалося 96, вони об'єднували понад 8 тис. членів.

З початком Першої світової війни Австро-Угорщина розгорнула мобілізацію й дозволила Головній українській раді створити (з тих, кого не призвали до збройних сил) добровольчі стрілецькі формування. До лав **Українських січових стрільців (УСС)** зголосилося 28 тис. добровольців. Але австрійський уряд наважився озброїти лише 2,5 тис. осіб, котрі згодом були об'єднані в **Легіон Українських січових стрільців**. Серед зарахованих до лав УСС були й дівчата.

Становлення Легіону УСС відбувалося в структурах австрійської армії, адже тоді це був єдиний можливий шлях узаконити українське **національне військове формування**.

Національне військове формування — підрозділ вояків, метою якого є захист інтересів свого народу.

Це не означало, що стрілецтво мало намір відстоювати чужі йому інтереси. З формуванням УСС пов'язувалися сподівання українців на виборювання своєї державності, свідченням чого стали намагання січовиків відмовитися скласти присягу на вірність австрійській монархії і спроби скласти власну присягу. Попри безуспішність цієї справи, українці продемонстрували пріоритети вояків УСС.

Які почуття викликає у вас ця присяга? Про яку мету УСС вона свідчить?

З окремої присяги, яку проголошували вояки УСС

Я, ... — Український Січовий Стрелець, присягаю українським князям, гетьманам Запорізької Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплі крові.

Яка ідея листівки? На кого вона розрахована?

Поштова листівка серії «Січові стрільці» (початок ХХ ст.)

Січові стрільці швидко перетворили своє формування на військову структуру з національною символікою, відзнаками й українською термінологією.

Ідеєю відродження української державності разом з ГУР опікувався **Союз визволення України (СВУ)**, створений у Львові **14 серпня 1914 р.** політичними емігрантами з підросійської України (Д. Донцовим, В. Дорошенком, А. Жуком, М. Залізнякам та ін.).

Які основні ідеї документа? Чому лідери СВУ пов'язують майбутнє України з «розбиттям Росії у війні»? Чи можна погодитися із цим твердженням? Чому?

З програмного документа СВУ «Наша платформа»

У Союзі стоять на позиції державної самостійності українського народу, а реалізацію своїх стремлень зв'язують з розбиттям Росії у війні.

Національно-політичною платформою Союзу є державна самостійність України. Формою правління... має бути конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, громадянськими, мовними і релігійними свободами. У разі прилучення до Австрії українсько-російської території, Союз буде обстоювати створення з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, автономного краю.

У зверненні СВУ «До українського народу в Росії» австрійців та німців називали визволителями, які допоможуть «розвалити тюрму народів, що зветься імперією царя». Така позиція привернула увагу німецького уряду, зацікавленого в послабленні Росії зсередини, і він надав фінансову підтримку лідерам СВУ.

За якими запитаннями ви би проаналізували цей фотодокумент?

Засновники Союзу визволення України

Організаційний центр СВУ розташувався у Відні, мав філії — у Берліні, Львові, Лозанні й Стамбулі, а його представники діяли в десяти країнах. СВУ прагнув представляти інтереси всієї України і проводити переговори з державами Троїстого союзу, спрямовані на визволення українських земель з-під гніту російського царату. СВУ вів активну роботу серед полонених солдат російської армії — українців. Значну їх кількість вдалося перевести до окремих таборів в Австро-Угорщині (Фрайштадт, Дуна-Сардагель) і Німеччині (Вецляро, Зальцведель, Рештат), де були ліпші умови життя й здійснювалася національно-просвітницька діяльність.

Завдяки діяльності СВУ з полонених українців були сформовані Сірожупанна і Синьожупанна дивізії, що пізніше воювали за незалежність Української Держави.

СВУ представляв більш радикальні позиції українського руху порівняно з ГУР, що відбивалося не тільки в його політичній програмі, а й практичній діяльності. Але не всі країни Троїстого союзу схвально ставилися до СВУ. Зокрема, Австро-Угорщину бентежило, що діяльність СВУ на національному ґрунті посилює напругу на її території.

Критично оцінили діяльність СВУ окремі українські політики. Ліві соціал-демократи звинуватили його у сприянні австро-угорському імперіалізму, а М. Грушевський заявив, що СВУ не має права виступати від імені українців, які проживали в Російській імперії.

Водночас політичні лідери Галичини, Буковини, Наддніпрянщини усвідомлювали потребу створення єдиного представницького органу, що мав відстоювати національні інтереси всього українського народу.

У 1915 р. на основі реорганізації ГУР було засновано **Загальну українську раду (ЗУР)** у Відні. Головою ЗУР обрали **Костя Левицького**. На її установчому засіданні проголошувалось, що вона є «репрезентацією всього українського народу на час війни». Рада виклала свої програмні засади в Маніфесті «До всіх народів цивілізованого світу», де намагалася привернути увагу громадськості до ідеї відродження української держави в межах її етнічних земель.

Погляд зблизька

Уявіть, що в населеному пункті, де ви мешкаєте, вирішили перейменувати одну з вулиць на честь видатних особистостей української історії, про яких ви можете дізнатися із цього розділу підручника.

Оберіть ту особистість, пам'ять про яку, на вашу думку, має бути увічнено в назві вулиці. Свій вибір аргументуйте.

Підготуйте медіатекст (інформаційне повідомлення, рекламну листівку, пост на вашій сторінці в соціальних мережах) за допомогою якого переконайте мешканців вашого населеного пункту в правильності такого вибору.

Михайло Галушинський (1878–1931) — культурно-освітній і громадсько-політичний діяч, педагог, військовик, публіцист, командувач Легіону Українських січових стрільців.

Народився в родині священика. У 1898 р. закінчив Тернопільську гімназію. Навчався на філософському факультеті Львівського університету; а також у Віденському університеті. У студентські роки брав активну участь в українському громадсько-політичному житті, був членом «Молодої України», очолював товариства «Академічна громада» у Львові та «Січ» у Відні. У 1901 р. після закінчення університету працював викладачем гімназій у містах Львів і Золочів. З 1909 р. — директор української гімназії товариства «Рідна школа» в м. Рогатині (тепер Івано-Франківської обл.). У цей період він став провідним організатором гімназійної освіти в Галичині.

Учасник Першої світової війни. У 1914 р. призначений Бойовою управою УСС командувачем Легіону Українських січових стрільців (УСС). Із середини 1915 р. — військовий референт при командуванні австрійської армії. У 1918 — активний учасник Листопадового повстання у Львові.

У 1921–1924 рр. — професор Львівського (таємного) українського університету. У 1925 р. став одним із співзасновників і провідним членом Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). У 1928–1931 рр. обирався сенатором і віце-президентом (віце-маршалком) польського сенату від УНДО.

Проводив активну роботу щодо захисту прав і гідності українців у Польщі. Помер у Львові, де і похований.

Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний) (1895–1948) — український військовий діяч, політик, дипломат, поет, австрійський архікнязь (ерцгерцог), полковник Легіону Українських січових стрільців.

Вільгельма Габсбурга знали в Україні як Василя Вишиваного, під ім'ям, яке йому дали українські вояки під час Першої світової війни. Він вважався одним з неофіційних претендентів на український трон в разі утворення монархічного ладу. Хоча він сам офіційно ніколи не проголошував свої наміри бути українським монархом і навіть не мав для цього можливостей, Василь прославився своїми військовими й дипломатичними

здібностями, поезією та любов'ю до України. У 1947 р. його було викрадено радянськими спецслужбами. Помер у Лук'янівській в'язниці.

Григорій (Гриць) Коссак (1882–1939) — педагог, громадський і військовий діяч, отаман другого куреня Легіону Українських січових стрільців.

Народився в сім'ї коваля. Навчався в Дрогобицькій гімназії, потім у Дрогобицькій учительській семінарії, після закінчення її працював сільським учителем.

На початку Першої світової війни був мобілізований до австрійської армії. Мав чин офіцера кавалерії австрійської армії. Згодом відкликаний з діючої армії на клопотання Бойової управи УСС для формування УСС. 3 серпня 1914 р. його призначено отаманом другого куреня Легіону Українських січових стрільців. За бої на горі Маківка (1915) нагороджений австрійським військовим хрестом Заслуг 3-го ступеня. У 1917–1918 рр. — заступник командира, а згодом командир вишколу УСС.

Після підписання Договору між командуванням УГА та командуванням Добровольчої армії в 1919 р. з групою старшин і стрільців покинув армію та переїхав у Закарпатську Україну. Згодом жив в еміграції в Австрії та на Закарпатті. У 1924 р. повернувся до УСРР.

У 1931 р. Г. Коссак був заарештований органами НКВС. У 1938 р. заарештований удруге. 2 березня 1939 р. Військова колегія Верховного суду СРСР засудила Г. Коссака до страти і він був розстріляний.

Кость Левицький (1859–1941) — визначний політичний діяч Галичини, співзасновник УНДП, науковець, засновник і голова Національної Ради у Львові.

Народився в родині священника. Після закінчення Станіславської гімназії (1878) навчався на правничих факультетах Львівського та Віденського університетів. У 1884 р. став доктором права, а 1890-го відкрив адвокатську канцелярію у Львові.

Очолюючи боротьбу українських парламентарів за український університет і реформу виборчої ординації до Галицького сейму, став одним з найавторитетніших українських політиків. На початку Першої світової війни очолив Головну українську раду.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. емігрував, був членом закордонного уряду Західноукраїнської Народної Республіки. У 1924 р. повернувся в Галичину, член Українського національно-демократичного об'єднання, член Начальної ради адвокатів у Варшаві, очолював Союз Українських адвокатів. Після входження Західної України в УСРР очолив Український комітет захисту і делегацію галицької громадськості до речників нової влади (1939), за що був ув'язнений на два роки.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Заповніть пропуски в тексті, використовуючи наведені нижче слова.

Австро-Угорщина під гаслом возз'єднання ... планувала приєднати до своїх володінь ... і ..., котрі перебували у складі Російської імперії. Росія, під прикриттям віковичної мети об'єднання всіх ..., претендувала на, ... і ..., які входили до Австро-Угорщини.

Слова: «руські землі», «брати-русини», Східна Галичина, Закарпаття, Північна Буковина, Волинь, Поділля.

- Покажіть на карті № 1 регіони України, на які претендували Австро-Угорщина та Росія.
- Як поставилися до війни політичні сили й населення Наддніпрянщини та західноукраїнських земель?
- Заповніть таблицю:

Назва українського політичного об'єднання	Дата утворення	Ставлення до війни та бачення майбутнього України після її завершення

- Як ви розумієте вислів І. Франка: «На шахівниці політики Європи українці не є навіть нікчемним пішаком»?
- Поясніть, чому початок війни обумовив розкол українського руху.
- Ще в серпні 1914 р. в Маніфесті ГУР були пророцькі слова: «Український народ належить до тих народів, яких війна і її наслідки зачеплять найбільше». Як ви вважаєте, чим керувалися лідери ГУР, даючи таку оцінку майбутнього?
- Доведіть, що Легіон УСС був національним військовим формуванням.
- Як ви розумієте слова сучасного вітчизняного історика Ярослава Грицака: «...для українців революція почалася не в 1917 році, а в 1914 році»? Чи погоджуєтеся ви з думкою науковця? Чому?
- Розробіть сценарний план історично-мистецької вистави «Ой у лузі червона калина: мистецтво Українських січових стрільців». Підготуйте рекламний буклет до цього заходу, використовуючи ілюстрації підручника, а також самостійно дібрані матеріали.

Олена Кульчицька. Графічні роботи із серії, присвяченій Січовим стрільцям (1914–1915)

§ 2

УКРАЇНА В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Україна у воєнних діях (1914–1917 рр.)

Складіть хронологічну таблицю воєнних дій та операцій, що розгортались на теренах України. Якими були наслідки цих дій для України?

З початком війни на території України розгорнулися бойові дії між російською армією та військами австро-німецького блоку. Росія створила тут Південно-Західний фронт, у складі якого діяв 47-й Український та 48-й Одеський полки. Мобілізувала українців й Австро-Угорщина. На її боці воював Легіон Українських січових стрільців та інші національні військові формування.

Однією з масштабних військових операцій 1914 р. стала **Галицька битва** (18 серпня — 21 вересня), де брали участь понад 1,5 млн вояків з обох сторін. Росіяни, створивши перевагу в живій силі над австро-угорськими військами, захопили Львів, Галич, взяли в облогу Перемишль і вийшли до Карпат. У тій битві Австро-Угорщина втратила 456 тис. вояків, а російська армія 227 тис., серед яких було чимало українців.

Командування збройних сил Австро-Угорщини докладало значних зусиль, щоб утримати фронт. Серед її військових частин, що оборонялися, значився і Легіон УСС, якому доручили оборону карпатських перевалів.

Проаналізуйте наведені фотодокументи. Які висновки можна зробити?

Наступ російських військ

Січові стрільці в боях під Галичем

У жовтні російське командування на вимогу союзників направило частину своїх військ із Південно-Західного фронту на Північно-Західний (проти Німеччини), що послабило тиск на австро-угорські сили.

Восени 1914 р. загострилася ситуація на Чорному морі. У середині жовтня сюди увійшли німецькі кораблі й обстріляли Севастополь, Феодосію, Одесу, Новоросійськ. Для захисту узбережжя російському командуванню довелося створювати із частин Одеського військового округу окрему армію.

У листопаді 1914 р. протиборчі сторони перейшли до оборони по всій лінії Південно-Західного фронту, і ситуація впродовж зими тут не змінилася. Але навесні 1915 р. російські війська активізувалися й захопили Перемишль, полонивши 120 тис. австро-угорських вояків. Водночас росіяни розгорнули Карпатську операцію й поновили бої за гірські перевали, аби вийти через них до Угорщини. Проте здійснити свої плани їм не вдалося. Для Легіону УСС значною подією стала **оборона гори Маківки** (неподалік селища Славське на Львівщині), що тривала протягом весни 1915 р. Ця перемога січових стрільців мала стратегічне значення для всього театру війни. Після того австрійське командування повернуло січовиків із фронту для відпочинку й дозволило на основі легіонерських куренів створити полк, який очолив **Григорій Косак**.

Які ваші враження від спогадів учасника боїв та ілюстративних матеріалів? За що ж воювали українці?

Зі спогадів Дмитра Вітовського, учасника боїв за гору Маківка

Дим з наших і московських шрапнелів сповив гору. Щохвилини його прошивали блискавиці — то рвалися шрапнелі. Не поодинокі, а по чотири, по шість, по десять. А їм відповідала гора, вибухами землі. В цих вибухах потрощені смереки, фонтани каміння і людські руки, ноги. Клекотіли скоростріли, гупали гранати — здавалося, гора рухається, дихає пеклом. Це був третій день московського наступу на Маківку. Змагалися дві сили. Одна сказала: за всяку ціну візьму, а друга відповіла: за всяку ціну не віддам.

Листівка «Бій за Маківку» (1915 р.)

Меморіал-некрополь Січових стрільців на горі Маківці

У Карпатській операції 1915 р. російські війська втратили 1 млн, австро-угорські та німецькі — 800 тис. вояків.

У 1915 р. на західноукраїнських землях відбулася **Горлицька битва**.

Чим завершилась Горлицька битва? Які її наслідки для населення краю?

Сучасний історик Олександр Реєнт про Горлицьку битву (2 травня — 23 червня 1915 р.)

Навесні 1915 р. австрійські та німецькі війська прорвали оборону росіян в районі Горлиці (нині м. Горлице, Польща) завдяки подвійній перевазі в живій силі. Російські війська відступили з Галичини з найбільшими втратами за всю війну. Вони були відкинуті з Галичини, а фронт стабілізувався по лінії Холм — Володимир-Волинський — Броди — Бучач. Усі попередні успіхи російської армії виявилися знівельованими, а величезні людські жертви — марними. Відступаючи, росіяни застосовували тактику «випаленої землі».

Наступ німецької піхоти в районі Горлиці

Улітку 1915 р. Галичина й частина Волині перебували під контролем австрійських і німецьких військ. Росіяни, зазнавши втрат, перейшли до оборони. Упродовж зими 1915—1916 рр. вони поповнювали свої армії резервістами.

Прагнучи реваншу, російське командування підготувало нову наступальну операцію, що отримала назву «**Брусилівський прорив**» (4 червня — 20 вересня 1916 р.). Маючи перевагу в живій силі, російські війська під командуванням генерала О. Брусилова прорвали оборону противника та захопили південну Галичину й Буковину. Однак ресурси Росії були вичерпані, і восени її війська зупинились на лінії Золочів—Галич—Станіслав (нині Івано-Франківськ)—Ворохта. Україні ці бої принесли нові руйнування й загибель великої кількості людей.

Останньою спробою росіян змінити ситуацію на Південно-Західному фронті на свою користь став **червневий наступ 1917 р.**, що тривав усього два дні. Хоча російським військам вдалося захопити Галич і Калуш, розвинути успіх вони вже не змогли через обмежену кількість боездатних частин. Війна виснажила протиборчі сторони й посилила в країнах економічну та політичну кризу. Найбільш гостро вона відчувалась у Росії, яка втратила 8 млн убитими, пораненими, полоненими. Ці втрати пов'язувалися з прорахунками керівництва державою та бездарністю генералів. Солдати відмовлялися виконувати накази командирів і вимагали припинення війни. За таких обставин австро-угорські та німецькі війська перейшли в наступ і змусили росіян відійти. Солдатська маса, тікаючи з фронту, грабувала все на своєму шляху, здійснюючи насилля та вбивства місцевого населення.

Порівняйте це фото з попереднім. Що свідчить про відступ військ? Як виглядає це пересування військових сил?

Відступ російських військ (літо 1915 р.)

2. Політика Росії та Австро-Угорщини на українських землях у 1914–1917 рр.

Які були основні риси політики Росії та Австро-Угорщини щодо українського населення під час війни? Якими були наслідки цієї політики для українства?

Уже на початку війни на завойованій росіянами території було створено Галицьке **військове генерал-губернаторство**.

Військове генерал-губернаторство — адміністративно-територіальна й політична одиниця Російської імперії, створена в умовах війни на окупованих землях.

Новостворене губернаторство очолив Г. Бобринський, який заявляв: «*Східна Галиція і Лемківщина — невіддільна частина Росії, тому їх адміністрація буде заснована на російських началах*». Керувати повітами й містами призначалися російські чиновники, а сільськими громадами — офіцери царської армії. В окремих випадках на адміністративні посади призначали місцевих москвофілів, які були основою місцевих політичних сил, що підтримували російську адміністрацію на західноукраїнських землях. Такими діями вони загострювали становище в краї, розколюючи українство.

На цих територіях установлювався **окупаційний режим**, спрямований насамперед проти українського національного руху.

Позицію імперської влади щодо українства висловив тодішній міністр закордонних справ Росії Сергій Сазонов: «*Тепер настає слушний момент, щоб раз і назавжди позбутися українського руху*». Було заборонено діяльність

Окупаційний режим — утвердження влади однієї держави на завойованій території іншою шляхом терору та насильства.

майже всіх українських організацій, газет і журналів. Чимало громадських діячів було заарештовано або взято під нагляд поліції. На виконання цих завдань спрямовувалася дискримінаційна політика у сфері освіти, українського слова. Проводилася насильницька русифікація, здійснювались репресії проти місцевої інтелігенції та греко-католицької церкви.

Депортація — примусове переселення владою окремих осіб з постійного місця проживання.

Для остаточного знищення національного руху російська влада вдалася й до масових депортацій місцевого населення.

Що Д. Дорошенко називає «погромом українського життя в Галичині»?

Уповноважений Всеросійського союзу міст Дмитро Дорошенко про дії російської адміністрації в Галичині

Коли до нас дійшли відомості про погром українського життя в Галичині, коли київські тюрми переповнили вивезеними галичанами, серед яких професори, священики... селяни, гірські гуцули, коли ми побачили, що їх вихоплено з хати знацяцька, без грошей, часто напіводягнених, заляканих до смерті, що везуть їх до Томської, Іркутської, Архангельської, Астраханської губерній, невідомо на який час, от тоді ми, київські українці, збагнули, що таке «освободительная» війна і яку долю готують нашому народові її наслідки.

Лише з Галичини було депортовано 12 тис. осіб, звинувачених у неблагонадійності.

Австро-Угорщина в умовах війни теж поступово змінювала своє ставлення до українського руху й українського населення.

Що, на думку історика, спричинило зміни в політиці Австро-Угорщини щодо українства?

Сучасний історик Орест Субтельний про окупаційну політику Австро-Угорщини на західноукраїнських землях в умовах війни

Поразка австрійців мала страшні наслідки для українців Галичини. Шукаючи причини своїх невдач, австро-угорське командування повірило звинуваченням польської адміністрації провінції, що такою причиною стала «зрада» українців, котрі нібито допомагали росіянам. У результаті габсбурзькі війська, насамперед угорські частини, розпочали терор проти українського населення. Спочатку русофілів, а згодом і взагалі українців заарештовували, страчували, кидали до концентраційних таборів.

Під час репресій загинуло 36 тис. українців. Населення Галичини й Буковини опинилося між двома ворогами. За словами сучасного історика Тараса Гунчака, «з одного боку, його мордували росіяни, намагаючись вибити з нього почуття національної свідомості й самопошани; з іншого — над ним знущалися австрійці та мадяри, звинувачуючи у русофільстві».

3. Повсякденне життя на фронті й у тилу

У якому становищі опинилися солдати на фронті? Як змінювалося життя людей у тилу?

Війна затягувалася. Мобілізовані на фронт солдати гинули в боях, страждали від ран та хвороб. Їхні настрої поступово змінювались. Але й повертаючись додому, фронтовики бачили тяжкі наслідки війни.

Про що пишуть солдати? Які настрої в армії й у тилу ілюструють ці листи?

3 листа солдата російської армії Андрія Рубльова з Південно-західного фронту (29 травня 1916 р.)

Ряди наші змішалися з вогнем і землею. Коли ми з криком «ура» добігали до ворожих окопів, то я тільки пам'ятаю, що кулі і снаряди свистіли і ревіли навколо, а люди падали. І коли ми дістались дротяної загорожі, то я одну за однією кинув 4 бомби в їхні окопи. А потім в багнети... Скільки своїми бомбами я убив людей і переколов багнетом! А за що все це? Дорога сестричко, яка огидна справа — війна.

Зі щоденника солдата О. Замрія

Коли я прибув додому, йшли повним ходом жнива. Я ввійшов у двір, мене зустріла сестра. Вона була не одружена, брати усі на війні, їхні жінки працювали на хазяйстві. Сестра гірко плакала, що ми втратили батька та матір. Важкою виявилася зустріч, та нічого не поробиш — треба завершувати жнива. Наше господарство засівало тоді 20 десятин орної землі, а чоловіка в господарстві жодного. Використовували працю полонених австрійців та мадярів, або українців, як ми на них говорили — західники.

Наприкінці 1916 — на початку 1917 р. російська армія значною мірою втратила бойовий дух. Вона складалася вже з резерву — старших людей і зовсім молодих хлопців, якими часто командували не кадрові офіцери, а «прапорщики запасу» із цивільних людей, які пройшли кількामісячні курси.

На початку березня 1917 р. генерал А. Денікін так описував стан російської армії на Південно-Західному фронті: «Кони гинули від нестачі кормів, люди мерзли без чобіт та теплої білизни і хворіли тисячами; з неопалюваних вагонів, непристосованих для хворих і поранених, витягували трупи і складали, як дрова, на станційних платформах. Солдати кидали зброю, браталися з противником, тікали з фронту».

Повертаючись додому, фронтовики і там бачили тяжкі наслідки війни.

За вирощену та продану сільськогосподарську продукцію можна було купити значно менше товарів, ніж до війни. За таких умов селяни скорочували посівні площі.

Ускладнювали життя населенню й перебої в роботі транспорту. Залізниця в першу чергу забезпечувала потреби фронту, тоді як потяги з

вважаємо часто застрягали на залізничних станціях і розкрадалися місцевими мешканцями та втікачами з фронту. У промислових центрах не вистачало продуктів. У 1917 р. ціни на товари широкого вжитку зросли на 200 % порівняно з довоєнними, а реальна заробітна плата скоротилася втричі.

На основі аналізу даних таблиці поясніть, чим були обумовлені такі зрушення та до яких наслідків у суспільстві вони призводили.

Динаміка зростання цін на продовольчі продукти в підросійській Україні

Продукти	1914 р.	1916 р.	% зростання
	за фунт у копійках		
Пшениця	2,5	6,0	240,0
Цукор	14,0	40,0	280,0
Крупа гречана	4,0	10,8	270,0
М'ясо	15,0	60,0	400,0
Олія рослинна	14,0	46,0	330,0

Царський уряд намагався врегулювати продовольче питання надзвичайними заходами. У грудні 1916 р. було здійснено спробу централізованого розподілу хліба. Проте це активізувало чорний ринок.

Ще складнішим стало життя людей на західноукраїнських землях, де йшли бої. Відступаючи з Галичини влітку 1915 р., російське командування наказувало знищувати важливі об'єкти, транспортні шляхи, продовольство. Російський генерал І. Павський у телеграмі командувачу фронтом доповідав, що «всі інтендантські вантажі вивезено, залізничці зруйновано, станції розгромлено, потяги і вагони вивезено на схід».

У якому становищі опинилися сім'ї західноукраїнських селян? Яке їхнє майбутнє?

Зруйноване російською артилерією село у прифронтовій смузі (фото 1915 р.)

Мирні люди ставали жертвами репресій як з боку російської, так і австро-угорської влади. Зазвичай вони набували характеру розправи на національному ґрунті. У вересні 1914 р. чорносотенці організували єврейський погром у Львові, а мадярські солдати закололи багнетами на вулиці Перемишля 40 арештованих українських інтелігентів та селян.

Які думки, почуття викликає документ?

Зі спогадів в'язня, заарештованого австрійською поліцією за звинуваченням у шпигунстві на користь Росії

31 серпня 1914 р. о 3 годині ранку, не давши навіть чаю, погнали в'язнів у тюремний двір. Тут протримали до 9 години ранку. Потім повели всіх, приблизно 1600 осіб, по вул. Казимирівській і Городецькій. Протягом декількох кілометрів натовп львівських «патріотів» бив нас палицями, плював в обличчя. З вікон кидали горщики з-під квітів. Одному з арештованих такий горщик проломив череп, і він помер тут же на вулиці. Перед вокзалом поліцейські тримали нас понад п'ять годин на вулиці, щоб дати юрбі можливість «проявити почуття» до нас, «зрадників».

Військові негаразди, економічна скрута й масове зубожіння народу призвели до знецінення людського життя та посилення кризи в суспільстві.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Спираючись на карту № 1, покажіть українські території, охоплені бойовими діями в роки Першої світової війни, місця основних воєнних операцій на території України в 1914–1917 рр.
- Яку політику здійснювали російський та австро-угорський уряди на західноукраїнських землях під час Першої світової війни? Чому?
- Що принесла війна українському населенню? Поясніть свою думку, використовуючи факти і свідчення.
- Що, на вашу думку, спонукало вояків українських добровольчих військових формувань до самопожертви та героїзму? Обґрунтуйте свою думку.
- Як змінювалося ставлення українського народу до війни й чому?
- Працюючи в групі, складіть колективне усне есе на тему «Мое ставлення до війни й майбутнього України», обравши одну із зазначених позицій: від імені солдата на фронті під час окопної війни; солдата, що покинув фронт і повернувся додому в рідне село; жінки, яка живе в селі або місті й працює на заводі; студента, школяра. Представте позиції всіх груп і спробуйте виробити спільну позицію.
- Один з теоретиків комуністичного руху Карл Маркс називав війну «пришвидшувачем революції». Чи погоджуєтеся ви з такою оцінкою? Доведіть свою думку, використовуючи факти з української історії періоду Першої світової війни.
- Проведіть власне дослідження й опишіть бойовий шлях Легіону УСС.
- Які оцінки, визначення ви б дали періоду Першої світової війни на українських землях? Сформулюйте 1–2 таких оцінки чи визначення. Поясніть їх.
- На основі алегоричних художніх робіт видатного українського графіка Георгія Нарбута, уміщених на наступній сторінці, складіть розповідь про перебіг подій Першої світової війни.

1

2

3

Георгій Нарбут.

1. Алегорія на 1914 рік
2. Зруйнування собору в Реймсі (1916)
3. Алегорія на 1916 рік

ГОТУЙМОСЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Об'єднайтеся в 4 або 6 груп й розподіліть між собою матеріали за питаннями, що ви обговорюватимете на практичному занятті. Проаналізуйте матеріали зі свого питання і складіть за ними розгорнутий план відповіді на нього. Пам'ятайте, що у вас є як текстові, так і візуальні (ілюстративні) джерела. Якщо необхідно, знайдіть в Інтернеті додаткові матеріали й візьміть їх із собою на урок.

§ 3

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ПЕРША СВІТОВА ЯК ВИКЛИК ЛЮДСЬКОМУ ВИЖИВАННЮ

Об'єднайтеся у створенні заздалегідь групи й обговоріть складені вами плани висвітлення теми. Складіть спільний варіант плану з 2–3 пунктів і запишіть його на великому аркуші паперу (або на дошці). Розподіліть усередині групи, хто і яке питання буде презентувати класові. Протягом 3–5 хв. представте своє питання класові.

1. Становище військовополонених під час війни

Кількість полонених військовослужбовців під час Першої світової війни

Загальна кількість полонених військовослужбовців (без Російської імперії)	5 328 447 осіб
Кількість полонених військовослужбовців Російської імперії	2 417 000 осіб (16,1 % від загальної кількості мобілізованих)
Кількість полонених військовослужбовців австро-угорської армії	1 800 000 осіб (20 % від загальної кількості мобілізованих)

Віктор Саранча про військовополонених на теренах Російської імперії

В березні-травні 1915 року протягом шести тижнів з Печерської фортеці Києва в тиллові гарнізони Російської імперії було відправлено 118 000 австрійських військовослужбовців, які капітулювали в Перемишлі та були захоплені в полон в Карпатах...

Спочатку Київ, а потім Дарницький табір військовополонених відігравали важливу роль в системі військового полону в Російській імперії... Саме в Дарниці відбувався розподіл бранців за національною ознакою, який вирішував їх подальшу долі. Етнічних німців, австрійців та угорців висилали до Сибіру та на Далекий Схід, військовополонених-слов'ян розміщували на території українських та центральних великоросійських губерній.

Окрім сербів, чехів та словаків, серед військовополонених були хорвати, поляки, словенці, румуни та українці (русини). За соціальним походженням переважна більшість бранців була селянами і ремісниками з достатньо низьким рівнем фахової підготовки...

Військовополонені органічно вписалися в повсякденне життя міст, нарівні з хворими та пораненими вояками, біженцями вони стали його «новими мешканцями». Їх праця використовувалася

військовими і громадськими установами та приватними особами... Гроші на утримання військовополонених асигнувалися з Кременчуцького повітового казначейства. Але подібне матеріальне забезпечення не задовольняло потреб військовополонених, і вони вимушені були знаходити засоби для покращення ситуації. Одним з таких засобів були самовільні відлучки в найближчі села, де в цей час була достатньо відчутна нестача робочих рук. Військовополонені наймалися в жінок, що залишилися без чоловіків, на сільськогосподарські та інші роботи, за що отримували гроші та цивільний одяг...

З настанням холодної пори року достатньо гостро постало питання щодо стану взуття військовополонених. В акті огляду, підписаному членами спеціально створеної гарнізонної комісії, задовільний стан «австрійських військових черевиків» відзначено лише в 247 осіб з 506 оглянутих. У 172 військовополонених «австрійські черевики мають бути відремонтовані», а ще 85 осіб були взуті в ликові личаки, які «потребують заміни».

О. Залізнюк, Л. Білименко, І. Швець про військовополонених на території Австро-Угорщини та Німеччині

...Зусиллями українських політичних і громадських діячів у Австро-Угорщині та Німеччині створюються окремі табори для військовополонених українців. У листопаді 1914 р. виник табір у Фрайштадті (Австрія), де завдяки Союзу визволення України проводилася культурна, освітня, виховна робота серед військовополонених українців. У Фрайштадському таборі було сконцентровано 30 000 українських бранців. У 1915 р. виникають українські табори в Німеччині: Раштат, Вецляр, Зальцведель...

За допомогою СВУ в таборах військовополонених українців організувалися бібліотеки, школи, хори, оркестри, театри, курси з української історії, граматики та літератури, німецької мови, сільського господарства, кооперації, фотографії, суспільно-просвітний гурток, наука нотного співу — курс диригентів і хору, курс рисунків, курс рахунків, а згодом кооперативні чайні, допомогіві курси, культурні товариства тощо...

Завдяки наполегливій праці СВУ в таборах прагнення полонених до знання української самобутності, культури, історії поступово збільшувалося. Щоб захопити просвітньою роботою найширші маси полонених, вирішили видавати таборові часописи силами полонених при координації представників СВУ.

Першим таборовим часописом стала «Розвага», що вийшла у Фрайштадті 5 червня 1915 року накладом 2000 примірників... У кожному номері було гасло: «Давайте з рук до рук, з бараку до бараку!». Кожен номер починався з передової статті, іноді й кількох. Основні рубрики: «Вісти з України», «Вісти з цілого світу», «В Росії», «Із терену війни», «Оповідки», «Переписка редакції», «Світова війна», «Таборова хроніка» та ін. Дуже цікавим був «Історичний календар», який подавав інформацію про видатних особистостей від давнини і до початку ХХ сторіччя, описував визначні події української історії... У 1916 році часописи полонених українців починають виходити і в Німеччині.

Австро-угоські військовополонені, захоплені в Перемишлі

Австро-угоські військовополонені отримують їжу

Військовополонені в супроводі конвою перед брамою табору Фрайштадт (1915 р.)

Територія табору для військовополонених Фрайштадт (1915–1917 рр.)

Відомості з України. «Розвага» (29 квітня (12 травня) 1917 р.)

Оголошення про виставу в театрі в таборі Вецляр

2. Історії українських жінок під час Першої світової війни

М. Байдак про участь жінок у Легіоні Січових стрільців

Скільки жінок було в легіоні Українських січових стрільців? Спираючись на записи Олени Степанів, дослідники «вписали» в історіографію 33 жінки, однак конкретних відомостей — де, коли й у складі якого підрозділу (куреня/сотні) вони знаходилися чи яке мали звання — не подають... Мотиви й способи потрапляння жінок на фронт розкривають джерела особистого походження... Олена Степанів у спогадах перелічила багато причин такого вчинку жінок: молодечий порив; заборони, які накладали на жінок; нудьга повсякдення і бажання незвичайних пригод; втеча від життєвих обов'язків... свою участь у війні О. Степанів пояснила національним патріотизмом: «Я як українка й відчуваючи патріотизм до свого українського народу, в період Австро-Угорської, а потім польської окупації завжди схилилась до українських націоналістичних рухів».

Катря Гриневичева

Олена Степанів

Софія Галечко

Ганна Дмітерко

Л. Купчик про участь жінок у Першій світовій війні

Олена Степанів, Софія Галечко, Ганна Дмітерко, Василина Ощипко, Олена Кузь, Павлина Михайлишин... Жінки — стрільці та санітарки — витримали пекло бою під Маківкою, про яке читаємо у спогадах очевидців таке: «...Серед страшних вибухів, що підіймали вгору чорні стовпи диму і землі, серед пронизливого свисту куль, мін і шрапнелей невідступно перебувала Олена Степанівна і ін... знайомі кожному стрільцеві дівчата. Із санітарними сумками через плече, безстрашні, швидкі, рішучі. Всюди їхня поява зміцнювала надію на життя. Попри те, що шансів залишитися живими у тому вогненному пеклі майже не було...».

Л. Купчик про долю Катрі Гриневичевої

Варто згадати долю Катрі Гриневичевої. Ця дівчина, яка виросла у заможній спольщеній родині і до вісімнадцяти років навіть не знала української мови, коли усвідомила свою національну приналежність та збагнула всі кривди, яких зазнавав український народ в умовах польської держави, постановила собі подальшим своїм життям спокутувати «свій гріх» перед власним народом. І робила це героїчно. Ідеями українського патріотизму були пройняті всі художні твори цієї письменниці, назвичайною самопожертвою і самопосвятою була виповнена її педагогічна діяльність...

У час Першої світової війни вона їде у Гмінд — невелике поселення у болотах Долішньої Австрії, куди уряд зігнав на час війни українських селян з усіх куточків Галичини, боячись, що вони можуть стати на бік Росії. Фактично, тим прирік їх на вмирання від голоду і хвороб. Там Катря Гриневичева працювала вчителькою баракової школи... ранки проводила в школі, а решту дня — в бараках, серед людей і їхнього горя. Вона постійно інформує часопис «Вісник визволення України» про нечувані злочини в таборі, знущання, заперечення будь-яких прав людини і про геноцид, у якому уряд вправляється над українським народом... Ці матеріали сколихнули весь світ. Під тиском громадськості Гмінд закривають, людей звільняють. Чи це не подвиг Катрі Гриневичевої?

В. Бурмага, К. Світич

про соціальну активність жінок у роки війни

Багато жінок перетворилися на активних учасниць війни, представниці слабкої статі відзначилися на фронті й у тилу, надаючи посильну допомогу військовим, членам їхніх сімей, під їх опіку потрапляли поранені, біженці, діти-сироти.

На території українських губерній, які перебували в складі Російської імперії, діяли жіночі комітети... вони віддавали перевагу питанням, пов'язаним з організацією допомоги їхнім сім'ям, опікувалися фінансуванням осередків Червоного Хреста, збирали кошти на потреби армії, відкривали лікарні для душевнохворих, проводили збір коштів для подарунків солдатам на різдвяні та великодні свята... комітети залучали до своєї благодійної діяльності не тільки дорослих представників суспільства, а й дітей, які надавали посильну допомогу. Так, наприклад, учениці вищих навчальних закладів шили для фронту теплу одягу, збирали необхідні продукти, відмовлялися від святкового різдвяного обіду, надсилаючи їжу на передову.

Мали місце випадки, коли жінки зверталися до військово-промислового комітету з проханням відкрити курси з підготовки фахівців для зброярської справи... На підприємства подібного профілю після навчання почали приймати не лише жінок, а й неповнолітніх через відверту дешевизну їхньої праці... У 1916 р. начальник Головного управління пошти і телеграфів дозволив приймати освічених жінок на посади листонош нарівні з чоловіками. Працівниці цього відомства відправляли свій місячний заробіток у Петроград для закупівлі необхідних медичних матеріалів та одяжі для солдатів.

В. Бурмага, К. Світич про участь жінок у догляді за хворими

Особливою справою у роки Першої світової війни стає догляд за хворими. Багато дівчат вступали в общину сестер милосердя. Загальна чисельність сестер милосердя на Південно-західному фронті сягала 4500 осіб. На один тиловий лазарет у середньому припадало по 10 сестер, у той час як для шпиталю в прифронтовій зоні їх чисельний склад збільшувався до 12–15 осіб. В общини сестер милосердя приймалися жінки та вдови всіх станів від 18 до 40 років. До них ішли або молоді ентузіасти, або люди, у яких через скрутне матеріальне становище не було іншого виходу: жінки з родин дрібних чиновників, зубожілих дворян, навіть селян, часом не освічені. Доволі важкі умови праці, коли тривалість чергування сягала як правило 12 годин, спалахи епідемій, труднощі воєнного побуту напряду позначилися на зростанні смертності серед медичних працівниць. Ще один штрих... у Полтавській лікарні № 5 працювало чотири неповнолітні сестри милосердя, а в списках персоналу Євгенінського шпиталю — одна сестра-учениця.

Медичні сестри в Херсонській клінічній лікарні (1915 р.)

Жінки в майстерні (1916 р.)

3. Біженці — чужинці на своїй землі**С. Макарчук про українських біженців у Першій світовій війні**

Уже з перших днів війни відбувалися жорстокі репресивні дії стосовно населення західноукраїнських земель. Австро-угорські війська, відступаючи, намагалися спихнути вину за свої поразки на мирних жителів Галичини, які нібито давали росіянам секретні відомості про розташування австрійських і угорських військ. Угорські гонведи палили українські села, заарештовували тисячі селян, священиків, інтелігентів і відправляли їх у табори інтернованих.

Коли навесні 1915 р. російська армія почала відступати, залякане селянство галицьких сіл у багатьох випадках залишало свої хати, двори, села і довгими валками потягнулося на схід, назустріч холоду і пошесним хворобам, голоду і злидням, страшеним поневірянням. Лише з одного Турківського повіту на схід вирушили 5543 жителі. Були села, наприклад,

Новий Яжів і Цетуля Яворівського повіту, що тікали від наступаючих австрійців цілими громадами.

Ще масовішим був потік українських біженців із Холмщини та Підляшшя, в яких за обліком населення 1910 р. числилося 463,7 тис. осіб українського населення, а після 1915 р. залишилося 20–30 тис... Повідомлялося, що на кінець листопада 1915 р. загальна кількість біженців у Росії дорівнювала 2 267 274 особам, тобто близько 10–20 % населення територій, з яких відступали російські війська.

На січень 1915 р. велика кількість біженців осіла у східних українських губерніях: Катеринославській — 250 тис., Харківській — 121 тис., у Донеччині — 80 тис., а також у Таврійській, Чернігівській, Полтавській, Херсонській, Воронезькій і Могилівській. Значні партії осіли в Ставропольському краї, у Бессарабській і Подольській губерніях... З усієї маси біженців 3/4 розмістилися в Україні. Чимало опинилося аж у Сибіру.

А. Влодарчик. Втікачі (біженці) з рідних осель в 1915 році (Спогад з Першої світової війни)

На початку літа 1915 р.: «на Луцькім тракті підводи біженців і військові обози безперервно їхали в різні сторони. Казали, що позаду них випалено збіжжя, а в криницях немає води».

Нерідко біженці потрапляли під шквальний артилерійський вогонь то російських, то австрійських військ. У цій паніці «люди почали кричати, втікати врозтіч, жінки розгубили дітей, аж по якомусь часі ми знову привели себе до ладу».

Характерною картиною того часу було переказане біженцем з Галичини: «До нас приїхав стражник, оглянув вози, коні і худобу та сказав, що у Рівному уряд скуповує худобу на м'ясо для армії і добре платить, а коні і вози можна продати в Житомирі».

Л. Жванко про склад українських біженців

...значний тягар війни, а відтак і біженства, винесли саме українські губернії, що входили до складу Російської імперії. Найбільше серед етнічних українських земель постраждали Галичина та Буковина, які першими зустріли удари війни. Значна кількість цивільного населення стали біженцями, причому, що ще більше підсилює трагізм участі українців у військовому конфлікті, по різні боки Східного фронту... В етнічному вимірі найбільші групи склали «російські біженці» (зазвичай узагальнена назва білорусів, українців, росіян) та поляки. При цьому після Лютневої революції на хвилі зростання національної свідомості спостерігався процес ідентифікації українських і білоруських біженців як представників окремих етносів. За статево-віковою ознакою переважали жінки та діти, а в соціальному зрізі — селяни, бо основна маса евакуйованого населення на той час проживала саме в сільській місцевості.

Із сайту села Мильне

Пізною осінню 1915 року (вже падав сніг) австрійська військова влада виселила цілу залозецьку округу Зборівського повіту... Це населення складалося в основному з жінок і дітей та старих, які не надавалися вже

до військової служби. І цих жінок, чоловіки яких воювали на фронтах, з родинами виганяли з їхніх власних хат, даючи звичайно дві години часу.

У с. Бліх людей зібрали у Варвари Подольян («Хамаїв») на городі, повідомили, що москаль скоро буде наступати і знищить все до тла. Вони мусіли залишати весь тяжко запрацьований доробок, із клунками на плечах (бо коні забрала армія), без одержі і без хліба для діточок іти у незнаме-невідоме.

Старожили розповідали, як з Мильна евакуйовували людей. Люди цілували пороги, землю, дехто біг на цвинтар, щоб попрощатися ще з могилами предків. Ті, хто був заможніший, прив'язували до возів корів. Миленська колона йшла на захід і чулися тут дитячий плач і ревіння корів, крик півнів і кудкудакання курей. Раз у раз, минаючи колону, проносились австрійські улани.

Як тільки довга валка возів, плачучи і лементуючи, виїхала з села в сторону Золочева, у селі уже господарювали австрійські жовніри. Вони забирали із господарок все, що залишилося: речі, борошно, крупи, птицю і все інше. Тим часом зі сходу знову чулися вибухи гранат і стрілянина.

Про евакуацію говорив посол д-р Євген Петрушевич на сесії 16 червня 1917 року: «...не в самій евакуації головне зло. Головне лихо в переведенні евакуації. Населення еваковано несподівано й безоглядно, без попереднього в'яснення... Людей майже нагих, відтранспортовувано на захід, в неопалених товарних вагонах, при температурі -15 до —20 ступенів, в голоді, без санітарних уряджень. Тисячі з них, головно діти і старші, позамерзли вже в часі транспорту у вагонах».

«Не краща доля чекала евакованих на місцях призначення. Людей вивантажували серед поля, огороженого колючим дротом, приміщували в розвалених будинках, у цегельнях, у стайнях, шпихлірах, або на горищах фільварочних будинків, згодом у примітивних бараках...».

Фотопрафії з виставки, присвяченої 100-річчю Першої світової війни

4. Долі дітей у війні

Наталія Данилів про долі дітей у Першій світовій війні

Війна завжди по собі залишає багато бід, одна з яких вражає до самої глибини. Йдеться про маленьких діток, котрі залишилися в цьому світі одні-єдині, через амбіції політичних лідерів. Звичайно, що частина еліти намагалася допомагати сиротам: хто жертвуючи своїм вільним часом, хто шукаючи кошти та ресурси, а хто організовуючи притулки, проте ці всі зусилля ніколи не могли замінити їм найцінніше — батьків...

Найбільш відомими організаторами та меценатами, котрі всіма зусиллями намагалися допомогти львівським дітям-сиротам, були Василь Нагірний та Андрей Шептицький. З їхньою допомогою було відкрито низку сиротинців.

Щоправда, багато дітей знаходилися в тяжкій депресії. Про ті, нелегкі, моменти є згадки у митрополита Андрея Шептицького: «Діти, що їх примістили ми по сиротинцях, є часами так пригноблені трагедією їх життя, що сестри, котрі є якби матерями для дітей, мусять не раз місяцями працювати, щоб викликати усміх тих маленьких. Через цілий рік є неможливо виробити атмосферу веселости і щастя. Діти, що мають своїх матерів та вітців, ведуть життя не на багато ліпше, чим сироти».

Українські воєнні сироти у Львові (1916 р.)
У середньому ряду можна побачити шістьох жінок (правдоподібно виховательки притулку), священика, у центрі зображення — визначний український архітектор *Василь Нагірний*, праворуч — видатний український медик *Сильвестр Дрималик*

3 листів дітей-сиріт, написаних до митрополита**Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького**

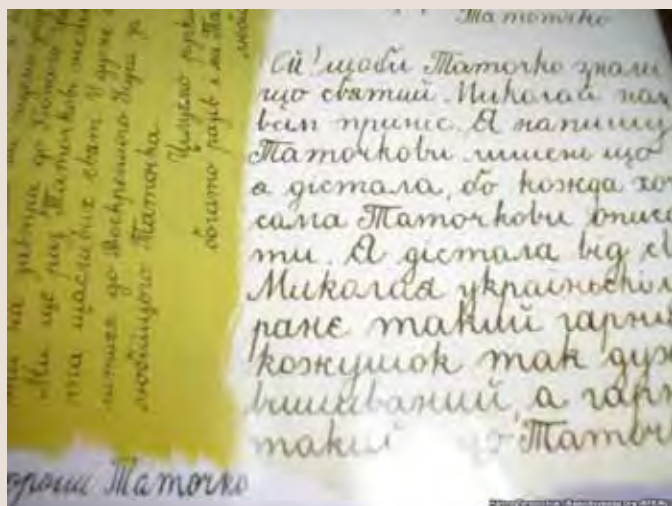
Праця митрополита Андрея Шептицького не залишилася непоміченою, про свого наставника знали навіть найменші дітки, котрі часто зверталися до митрополита Андрея Шептицького у своїх листах, називаючи його Татком.

«Найдорожчі Таточку!

Прошу приїхати до нас, бо я ще Таточка ніколи не бачила. Я сего року перший рік в приюті і всі товаришки говорять, що мають Таточка у Львові, і я лише слухаю та й думаю собі: а ну як Таточко приїде, чи схоче мене взяти за свою дитину? Бо вже кілька літ, як помер мій рідний Тато і тепер не маю нікого...».

«Я Любця. І дуже боюся чорта. Най Таточко приїдуть і мене сховають під плащ, і чорт мене не буде бачити».

«Я ще не умію писати, але пишу кілька слів, щоби сказати, що я Таточка люблю. Бо я не маю нікого. Мама і тато мені померли. А тут я маю всьо і також Таточка. Я нічого не можу післати Таточкові, лишень рогульок і тісточко».

Дитячий лист до Митрополита Андрея Шептицького

Обговоріть, як ви тепер розумієте назву практичного заняття, яку запропонували автори навчальної програми: «Перша світова як виклик людському виживанню». Чи погоджуєтесь ви з нею? Чому? Якби ви були автором навчальної програми, як би назвали цю тему, поєднавши всі опрацьовані вами матеріали? Чому саме так?

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ЗНАННЯ З РОЗДІЛУ 1

УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

- **Назвіть дати:** Першої світової війни, створення Головної Української Ради (ГУР), діяльності Союзу визволення України (СВУ), створення УСС, «Галицької битви», узяття російськими військами фортеці Перемишль, бою на горі Маківка, створення ЗУР, бою на горі Лисоня, «Брусилівського прориву».
- **Установіть синхронність подій:** Першої світової війни на українських територіях, що входили до складу Російської імперії та Австро-Угорщини, і на Західному фронті.
- **Покажіть на карті місця подій і поясніть їх перебіг і наслідки:** місце, перебіг і наслідки воєнних операцій, що відбувалися на території України в 1914—1917 рр.: окупація російськими військами Східної Галичини та Північної Буковини, Горлицький прорив, Брусилівський прорив, Червневий наступ, бойові дії на Чорному морі.
- **Поясніть терміни й поняття:** Перша світова війна; окупаційний режим; військове генерал-губернаторство; депортація.
- **Опишіть:** бойовий шлях Легіону Українських січових стрільців; повсякдення різних верств населення в умовах Першої світової війни.
- **Визначте:** сутність українського питання напередодні війни; геополітичних планів країн Антанти й Центральних держав щодо українських земель; позиції українських політичних сил напередодні та в умовах війни; причини розходжень українських політичних сил у ставленні до війни; причини та наслідки створення українських добровольчих військових формувань і сплеску добровільного руху в Україні.
- **Схарактеризуйте** особливості становища українців у районах бойових дій; особливості російського окупаційного режиму на українських територіях, що входили до складу Австрії.
- **Висловте** аргументовані судження щодо ставлення українських політичних сил Наддніпрянщини та західноукраїнських земель до світової війни.
- **Складіть характеристики історичних діячів:** Михайла Галуцинського, Вільгельма Франца фон Габсбурга-Лотрінгена (Василя Вишиваного), Андрія Жука, Григорія Коссака, Костя Левицького.

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ — ПРИСЛУХАЄМОСЬ ДО ДІАЛОГУ ЕПОХ

→ Виконайте індивідуальні проекти*.

1. Добровольці та волонтери: від Першої світової до сучасної агресії Росії проти України.

Оберіть одну-дві особи з кожної з означених історичних епох, розкажіть про її діяльність, мотиви, життєві цінності та орієнтири. Спробуйте відповісти на запитання: як і чому люди стають добровольцями і волонтерами. Доберіть ілюстративний ряд до свого проекту, використовуючи архівні та сучасні візуальні матеріали.

✿ Михайло Дяченко. Серія портретів «Хрещені вогнем» (2016)

2. Визначте й опишіть, як події, що вивчали в цьому розділі, вплинули на життя вашої родини або вашого краю.

За допомогою фондів місцевого музею, родинних чи місцевих архівів, інтернет-сайтів місцевої історії або краєзнавчої літератури знайдіть кілька джерел, що пов'язані з цими подіями. Проаналізуйте знайдені матеріали з погляду того, як ці події відображено у вашому підручнику та якими вони постають очима різних людей.

* ПАМ'ЯТАЙТЕ, ЩО ПРОЕКТ — ЦЕ «П'ЯТЬ П»:

- **Проблема** — визначення того, як тема проекту звучить для вас, на що протиріччя вказує, що вимагає дослідити.
- **Проектування** (планування) — формулювання запитань, на які відповідаємо, гіпотез, які підтверджуємо, та складання регламенту роботи з призначенням відповідальних.
- **Пошук інформації** — пошук, аналіз і систематизація інформації у вигляді текстів, документів, ілюстрацій, таблиць, схем тощо.
- **Продукт** — підготовка кінцевого «продукту»: сайту, інтернет-сторінки, звіту, реферату, РР-презентації та ін.
- **Презентація** — представлення «кінцевого продукту» однокласникам чи батькам.

Розділ II.

ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

*Радійте, співайте пісні волости,
Квітками завітуйте гола зєні.
Ридайте і смійтеся в словах, солові,
Стривайте воскреслі надії свої.*

*Минулі навічки дні горьких негод —
Живе Україна! і вільний народ,
Як з попелу Велике очив і злетів
І зорями зміряв простори степів...*

Олександр О.Л.Є.С.В.

*Монета 5 гривень, випущена Національним банком України
до 100-річчя Української революції*

*Всімько підтримую ідею найтіснішої спорідненості нашої сучасної
держави з фундаментальними цінностями Української революції.
Якщо козацьке мисле наповнило українців любовю до свободи,
то революція прищепила їм ген демократії. Плекаймо його.*

*Владислав ВЕРЕСІНЧУК,
завідувач відділу історії Української революції 1917—1921 років
Інституту історії України Національної академії наук України*

ГОТУЄМОСЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ: ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Сформууйте 3—5 малих груп команди (залежно від кількості учнів). Вашим завданням буде створити сайт «**Українська революція в нашому краї**». Необхідно буде визначитися з назвою сайту (можна залишити пропонувану або поміняти, зберігаючи тематику) та контентом, рубриками, матеріалами, статтями, документами, фото-відеоматеріалами, іграми тощо. Як орієнтовні теми й підтеми рубрик ви можете використати такі проблемні питання:

1. Як вплинула Перша світова війна на соціальне й економічне життя в краї?

- ✓ Як ставилося населення, політичні та громадські діячі вашого краю до війни?
- ✓ Як вплинули воєнні дії на території вашого краю на життя людей?
- ✓ Як впливали на повсякденне життя мешканців вашого краю масове дезертирство в армії, тяжкі бої на фронтах Першої світової війни, глибока економічна криза?

2. Які події Української революції 1917 – початку 1918 р. розгортались на території краю?

- ✓ Які революційні події відбувалися у вашому краї в 1917 — на початку 1918 р.?
- ✓ Чи діяли у вашому краї під час революції громадські об'єднання, організації, політичні партії? Які саме? За що вони боролися? Які верстви населення вашого краю їх підтримували?
- ✓ Які відомі політичні й громадські діячі діяли у вашому краї під час революції? Якими були їхні політичні погляди? Що ви знаєте про їхнє життя та діяльність?

3. Як події Української революції 1917 — початку 1918 р. впливали на життя населення краю?

- ✓ Як населення вашого краю реагувало на Перший і Другий Універсали Центральної Ради, процес українізації армії, повстання самостійників та інші події Української революції?
- ✓ Як змінювалися економічне та соціальне становище населення вашого краю протягом революції?
- ✓ Як це впливало на політичні настрої населення та сподівання людей?

Обговоріть, які за тематикою будуть ваші рубрики та розподіліть їх між групами. Кожна група готує одну з рубрик (web-сторінок сайту). Ви можете формувати наповнення сайту на комп'ютері (наприклад, створивши безкоштовний сайт за адресою <https://www.webnode.com.ua/>), а в разі відсутності комп'ютера — на папері.

Підготуйтеся до презентації вашої частини сайту на практичному занятті наприкінці вивчення розділу. За допомогою вчителя інформатики, використовуючи кращі ідеї, зробіть рубрику «**Досліджуємо історію Української революції в нашому краї**» в рамках шкільного сайту.

У своїй роботі використовуйте інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті, зокрема веб-сторінку «100 років боротьби: Українська революція 1917—1921»: <http://unr.memo.gov.ua/> та унікальний проект —

інтерактивну мапу «Місця пам'яті Української революції 1917—1921 років».

§ 4

ВИЗРІВАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ (1916 — весна 1917 р.)

1. Причини, рушійні сили та періодизація Української революції

Проаналізуйте статистичні показники. Зробіть висновки про економічне становище в Україні. Що спричинило визрівання національної революції в Україні? Які верстви населення й чому взяли в ній участь?

Війна загострила ситуацію в Україні. Затяжний характер війни погіршив економічне становище у протиборчих країнах. Росія втратила в захопленій німцями Польщі Домбровський вугільний басейн, що давав 20 % загальноросійського видобутку вугілля, а Донбас не повністю задовольняв потреби імперії в паливі. Такою самою була ситуація і з видобутком залізної руди. У Криворіжжі обсяги видобування руди зменшилися в 1916 р. на 27 % (порівняно з 1913 р.). Через нестачу вугілля й залізної руди скоротилося виробництво металургійної продукції. Так, виробництво рейок у 1916 р. зменшилося на третину порівняно з довоєнним часом, що ускладнило роботу залізниці. На станціях простоювали десятки тисяч вагонів з невідправленим вантажем.

У підросійській Україні за два роки війни закрилися 532 підприємства. Ті, що вціліли, працювали в основному на потреби фронту.

Погіршилася ситуація і в сільському господарстві. На той час у селах Наддніпрянщини залишилося тільки 38,7 % працездатних чоловіків, усі інші воювали. У 1917 р. посівні площі скоротилися на 21,3 % порівняно з довоєнним часом, а врожайність упала на 8 %. Через реквізицію коней для армії майже половина господарств не мала необхідної тяглової сили. Стрімко зростала нестача продовольства.

Ускладнилася ситуація і в західноукраїнських землях, що стали ареною бойових дій. У Галичині було зруйновано 40 % господарських і житлових будинків, 1,5 тис. промислових споруд. На Буковині за роки війни поголів'я коней скоротилося на 60 %. Важким випробуванням стали для людей реквізиції продуктів харчування, коней та іншого майна, що постійно проводили російська та австро-угорська адміністрації. Люди страждали від голоду та епідемій.

У суспільствах обох держав посилювалася соціальна напруга. Намагаючись відстояти свої інтереси, робітники вдавалися до протестів. Упродовж 1914–1917 рр. у підросійській Україні відбулося понад 400 страйків, у яких взяло участь майже 300 тис. осіб. Не залишались осторонь і селяни. Із серпня 1914 р. до кінця 1916 р. в українських землях відбулося майже 200 селянських виступів, які свідчили про неможливість далі витримувати тягар війни. Невдоволення цивільного населення поширилося й на армію. Солдати відмовлялися воювати, вдавалися до дезертирства, браталися з противником.

Західноукраїнське населення, так само, як і населення підросійської України, вдавалося до антивоєнного протесту (ухилення від мобілізації до австрійського війська, дезертирство). У жовтні 1916 р. українська громадськість провела у Львові антивоєнну демонстрацію під гаслами «Геть війну!», «Поверніть наших батьків і чоловіків!».

Про що свідчить наведене фото? Які були причини й наслідки цього явища?

Братання солдатів російської та австрійської армій Південно-Західного фронту (1917 р.)

Сподівання лідерів національного руху на розв'язання українського питання не справдилися, адже підтримка українцями з підросійської території та західноукраїнських земель «своїх урядів» очікуваних результатів не дала. Намагання відродити українську державність у такий спосіб виявилися марними. Великодержавна політика Росії та Австро-Угорщини в умовах війни стала ще жорсткішою і спрямовувалася на знищення українського національного руху. Проте хвиля антиурядової критики, спровокована війною, давала можливість українцям усе більше заявляти про себе.

У лютому 1916 р. група громадських діячів Полтави надіслала до Державної думи документ, у якому було сформульовано такі вимоги:

- 1) український народ у Росії має бути рівний у правах із російським;
- 2) дозвіл викладання українською мовою в народних школах;
- 3) свобода української преси й видавничої справи;
- 4) вільна діяльність українських культурно-просвітніх товариств;
- 5) законодавче закріплення гарантій держави для національно-культурного розвитку українського народу.

Того ж року міжпартійна громадсько-політична організація «Товариство Українських Поступовців» вимагала від російської влади надати Україні автономію із забезпеченням культурно-національних і політичних прав українського народу.

Яка основна мета проголошувалась ТУП? Як туповці збирались досягати її?

3 листівки-декларації ТУП «Наша позиція»

Ми, українські поступовці, стоїмо на основі автономного устрою тих держав, з якими нас поєднує історична доля. Державу ми розуміємо, як спілку рівноправних націй. Ми боремось за автономію України, за цілковите забезпечення культурно-національних вартостей і політичних прав українського народу, за способи самостійно розвиватися економічно. Шляхом до цього вважаємо націоналізування приватного й громадського життя: школи, суду, церкви, адміністрації і громадських установ, органів самоврядування.

Активну підпільну роботу в українських губерніях проводили соціал-демократи та есери, які виступали за поразку царської Росії у війні. Вони вели в Києві, Чернігові та Харкові пропагандистську роботу серед студентів і розповсюджували агітаційні матеріали СВУ.

За словами сучасного історика Ярослава Грицака, «напередодні 1917 р. український рух мав політичну програму, певні політичні та військові структури, набрав досвіду організації і агітації та міг сподіватися на підтримку українського населення та інших неросійських рухів у Росії». Лідером українського руху була інтелігенція.

Процес назрівання національної революції був закономірним й охопив усі українські землі та верстви населення.

Як ви розумієте слова історика про те, що «революційну хвилю вже неможливо було зупинити в межах існуючої системи»?

Американський історик Алекс Рабинович про економічну та політичну кризу в Російській імперії

Три роки світової війни до краю загострили становище в країні. Скрута, втрати на фронті, загальнонаціональна криза, яка поглиблювалася, бажання мас скінчити війну посилили виступ народу проти царського уряду. Революційну хвилю вже неможливо було зупинити в межах існуючої системи.

Обговоріть, за якими критеріями розроблено цю періодизацію.

Періодизація Української революції 1917–1921 рр.

Перший період (березень 1917 – квітень 1918 р.) –

доба Української Центральної Ради;

другий період (квітень – грудень 1918 р.) –

доба Гетьманату;

третій період (грудень 1918 – листопад 1921 р.) –

доба Директорії

2. Утворення Української Центральної Ради

За яких обставин було створено Центральну Раду? Чиї інтереси вона відстоювала?

Українська революція визривала в умовах кризи, що охопила Російську імперію та Австро-Угорську монархію. Найгостріше вона відчувалася в Росії. Масове зубожіння викликало незадоволеність царською владою. На початку березня 1917 р. в Петрограді почалися масові протести. Монархія втратила контроль над ситуацією, і російський цар Микола II зрікся престолу, а влада перейшла до Тимчасового уряду. У Росії перемогла Лютнева буржуазно-демократична революція.

Тимчасовий уряд передав владу в губерніях і повітах новопризначеним комісарам. Зміна влади прискорила національно-визвольний рух в Україні.

У багатьох містах України відгуком на події в Петрограді стали демонстрації під національними жовто-блакитними прапорами та з транспарантами «Автономію Україні!», «Хай живе федеративна республіка!», «Вільна Україна — у вільній Росії!».

Проте в Україні були й радикально налаштовані політичні сили, що вимагали самостійності. Вони теж брали участь у маніфестаціях, але під гаслами «Хай живе самостійна Україна», «Самостійна Україна з гетьманом на чолі». Національна ідея гуртувала різні соціальні верстви українського народу. В умовах наростаючої демократизації для українського суспільства з'явився шанс відновити свою державність. В Україні визривала революція.

Чому історик вважає Українську революцію національно-демократичною? Які дві групи завдань вона поєднувала?

Сучасний вітчизняний історик Валерій Солдатенко про характер Української революції

За характером Українська революція була національно-демократичною, у своїй меті вона органічно поєднувала завдання національного відродження і державотворення із необхідністю соціальних зрушень в інтересах широких мас українства. Провідники революції мали на меті забезпечити можливості для повнокровного розвитку українського народу, для вільної та ефективної життєдіяльності кожного члена суспільства.

Попри розбіжності щодо майбутнього України, лідери різних політичних сил поєдналися для створення єдиного керівного органу, який мав очолити боротьбу за відродження української державності. **17 (4) березня 1917 р.** в Києві було проголошено створення Української Центральної Ради (УЦР). Як до громадського політичного центра, до неї увійшли політичні партії, громадські спілки, товариства. Головою УЦР було обрано Михайла Грушевського.

Погляд зблизька

Які факти діяльності Михайла Грушевського в українському національно-визвольному русі були вам відомі раніше? Чи згодні ви з тим, коли Грушевського позиціонують як одного з найвидатніших діячів України? Прокоментуйте сучасне зображення історичного діяча.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ (1866—1934) — історик, літературознавець, публіцист, громадсько-політичний діяч, лідер українського національно-визвольного руху. Народився в м. Холм (нині територія Польщі). Після закінчення Київського університету здійснював дослідницьку роботу в наукових установах Львова та Києва. Водночас брав активну участь у громадсько-політичному житті: один із засновників Національно-демократичної партії в Галичині, а згодом — Товариства українських поступовців. Неодноразово був заарештований монархічним режимом.

У 1917 р. обраний Головою Української Центральної Ради, яку очолював до останніх днів її існування.

У квітні 1919 р. виїхав до Чехії, де зосередився на науковій роботі. У 1924 р. повернувся в Україну і працював у галузі вітчизняної та всевітньої історії. Його найважливіші праці: «Історія України-Руси», «Нарис історії українського народу», «Історія української літератури» та ін.

«Український народ належить до західноєвропейського чи, коротше кажучи, — просто-таки європейського кола не силою тільки історичних зв'язків, які протягом століть зв'язали українське життя з західним, а й самим складом народного характеру».

Михайло Грушевський,
«Хто такі українці і чого вони хочуть», 1917 р.

Юрко Журавель.
Грушевський
на Грушевського
(2014 р.)

З перших днів існування УЦР її авторитет серед українського народу почав стрімко зростати, оскільки вона відстоювала близькі, на той час, кожному українцеві соціалістичні ідеї та національно-територіальну автономію. Ці ідеї стали для УЦР програмними. Проте її лідери певний час свідомо ухилялися від обговорення гострих соціально-економічних питань, оскільки вважали, що це може розколоти національний рух. Подальші події в Україні довели хибність такої політики.

Коли з'явився цей документ? Що він проголошує? Кого й до чого він закликає?

3 відозви Центральної Ради «До українського народу» від 22 (9) березня 1917 р.

Народе український!.. Ми закликаємо домагатися від нового уряду прав, які Тобі природно належать... Ти сам хазяїн на Українській землі.

Селяни, робітники, солдати, духовенство і вся українська інтелігенція! Додержуйтеся спокою, не дозволяйте вчинків, що руйнують лад у житті, але разом беріться до роботи: до гуртування в політичні товариства, культурні й економічні спілки, вкладайте гроші в Український Національний Фонд і вибирайте своїх людей на всі місця. Організуйтеся!

Українська революція швидко набирала силу. 1 квітня (19 березня) 1917 р. в Києві відбулася маніфестація за участю 100 тис. осіб: під українськими прапорами йшли військові, робітники, студенти. Учасники маніфестації провели народне віче на Софійському майдані й ухвалили резолюцію.

У якому настрої перебувають люди? Які верстви населення беруть участь у маніфестації?

Маніфестація на Софійському майдані в Києві (березень 1917 р.)

Для чого створений документ? Кого й до чого він закликає? Яку нову інформацію щодо ситуації в Україні надає?

Резолюція мітингу українського населення Києва 1 квітня (19 березня) 1917 р.

Вітаємо відновлення народовладдя, знищене царським деспотизмом і постановляємо: Підтримувати Центральне Правительство, допомагаючи йому забезпечити новий лад, у переконанні, що воно прикладатиме сили для укріплення свободи і демократизму; Зажадати від Тимчасового Правительства, щоб воно зв'язало справу автономії України з інтересами нового ладу і видало б декларацію, якою визнало потребу автономії Української Землі і поробило заходи, щоб надати український національний характер її публічним установам; У справі переведення цих постанов доручаємо Центральній Раді порозумітися з Тимчасовим Правительством.

Лідери українського руху прагнули узаконити Центральну Раду та перетворити її на всеукраїнський політичний центр, що стане організаційним ядром у відродженні власної державності.

Із цією метою в Києві було проведено **19–21 (6–8) квітня 1917 р. Всеукраїнський національний конгрес**, який фактично став національними зборами представників від усіх регіонів України. Вони представляли різноманітні робітничі, селянські, військові, культурні організації. Серед делегатів конгресу — представники дев'яти українських губерній, Кубані, Галичини, усіх фронтів. Більшість доповідала про різноманітні можливості державотворення й форми державного устрою.

Як делегати конгресу уявляли державний устрій Росії та статус українських земель? Як ставились до Тимчасового уряду?

3 резолюції Всеукраїнського національного конгресу

З'їзд вважає, що тільки національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, які живуть на українській землі. Єдиною формою державного устрою З'їзд вважає федеративну демократичну республіку російську, а одним з головних принципів української автономії — забезпечення прав національних меншостей, які живуть в Україні... З'їзд вважає, що до скликання російських Установчих Зборів прихильники нового ладу в Україні не можуть бути пасивними, в порозумінні з меншими народностями України вони мають творити підстави її автономного життя... З'їзд, йдучи назустріч бажанням Тимчасового Правительства щодо об'єднання громадських сил, визнає негайною потребою організацію Краєвої Ради з представників українських країв і міст, народностей і верств.

Конгрес трансформував Центральну Раду з громадського політичного центру в загальноукраїнський представницький орган, що став українським парламентом. Визначальною миттю конгресу стали вибори нового складу Центральної Ради, яка набула статусу українського парламенту із загальною кількістю в 150 депутатських місць. За територіальним представництвом найбільші квоти мали партії та громадські організації. Головою ЦР було обрано **Михайла Грушевського**, а його заступниками — **Володимира Винниченка** та **Сергія Єфремова**.

Погляд зблизка

Познайомтеся з фактами біографії Сергія Єфремова і доведіть, що його можна назвати видатним українцем. Яка зі складових його багатогранної діяльності, на вашу думку, була найкориснішою для розвитку української нації та державності?

Екслібрис
Сергія
Єфремова

ЄФРЕМОВ Сергій Олександрович (1876–1939) — перший український професійний публіцист, блискучий літературознавець, який відкрив літературні таланти Володимира Винниченка та Спиридона Черкасенка, один з лідерів провідних політичних українських партій початку ХХ ст. (Українська демократична партія, Українська радикальна партія, Українська демократично-радикальна партія, Товариство українських поступовців, Українська партія соціалістів-федералістів), врешті — Центральної ради, у котрій як спеціаліст із національного питання він став керівником (міністром) Секретаріату з національних справ України. С. Єфремов уперше вжив назву Українська Народна Республіка, тобто став «хрещеним батьком» УНР.

Єфремов брав участь у розробці концепції української державності, української національної культури й освіти. Він також був одним із найвидатніших представників неонародництва в українській літературі. Він вважав, що однією з провідних ідей в історії української літератури завжди була «визвольно-національна ідея».

3. Українізація армії

Що таке українізація армії й чому вона відбувалась? За яких причин виникло Вільне козацтво? Як побудовані ці формування та які завдання вони ставили?

Боротьба за відродження української державності не могла бути успішною без формування національних збройних сил. Ініціаторами їх створення виступили самостійники.

Вони здійснювали агітаційну роботу серед українців, мобілізованих до російських збройних сил, з метою українізації армії.

У березні 1917 р., з ініціативи М. Міхновського, були проведені перші збори українських вояків київського гарнізону, на яких проголосили створення Української військової ради. Вона сформувала Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка й Український військовий організаційний комітет. Клуб опікувався ідеологічною роботою, а комітет розгорнув організаційно-технічну підготовку україн-

ських збройних сил. У гарнізонах за участі національно свідомих вояків проводилися збори та формувалися військові товариства. У квітні в Києві, Тернополі, Харкові, Катеринославі та інших містах України відбулися військові збори, що супроводжувалися маніфестаціями під жовто-блакитними прапорами. Національний рух охопив військові частини Західного фронту. Тут утворилася Українська фронтова рада на чолі з С. Петлюрою.

У квітні на київському етапному пункті, під впливом агітаційної роботи самостійників, солдати-українці перед вирушенням на фронт вирішили не розчинятися в багатонаціональних військових формуваннях, а йти на війну у складі єдиного українського полку імені Богдана Хмельницького. Полк нараховував понад 3,5 тис. вояків.

Подальший розвиток революції сприяв відродженню давніх козацьких традицій у створенні збройних формувань місцевої самооборони. Щоб запобігти нестабільності в суспільстві «задля оборони вольностей українського народу», було створено **Вільне козацтво**.

Перший кіш Вільного козацтва виник у **квітні 1917 р.** у Звенигородському повіті на Київщині. Згодом такі загони формували з національно свідомих осіб віком від 18 років за територіальним принципом на Лівобережжі, Волині, Запоріжжі та в інших регіонах України.

Опишіть, що ви бачите на фотографії. Хто задіяний у цьому заході? Як ставиться населення до цієї події й чому? Чому, на Вашу думку, саме ця подія обрана для зображення на пам'ятній монеті, присвяченій ювілею М. Грушевського?

Михайло Грушевський приймає парад частин Вільного козацтва на Софійському майдані у Києві (грудень 1917 р.)

Національний банк України 26 вересня 2016 року ввів у обіг монету, присвячену 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. На лицьовій стороні (аверсі) монети зображено стилізовану композицію з кінохроніки: голова Української Центральної Ради М. Грушевський обходить розгорнутий військовий стрій куренів Вільного козацтва — учасників параду на Софійській площі Києва 17 грудня (за старим стилем) 1917 року.

Для заснування козацького загону ініціативна група мала зібрати не менше 20 осіб, список яких затверджувала місцева адміністративна влада. Кожен кандидат складав іспит козацькій старшині на знання статуту й інструкцій, а також урочисто присягався. Основним підрозділом Вільного козацтва була сотня, яку формували громадяни одного села або міста. Сотні об'єднувалися в курінь, курені — у полк, а полки цілої округи утворювали кіш. Такі формування очолювала виборна старшина. Вищим органом товариства були загальні збори.

Делегати I з'їзду Вільного козацтва у Чигирині (Жовтень 1917 р.)

У постановах, прийнятих на з'їздах Вільного козацтва, зазначалося, що його головна мета — підтримувати демократичний устрій у суспільстві, боротися з ворогами українського народу, не допускати братовбивства, забезпечувати правопорядок. Головою козацьких формувань став **Павло Скоропадський**, а наказним отаманом — **Іван Полтавець-Остриця**.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. У чому полягала соціально-економічна та політична криза в українських землях під час війни?
 2. Якими подіями почалась Українська революція?
 3. Як утворилась Українська Центральна Рада, якою була її політична програма?
 4. За яких обставин було скликано Всеукраїнський національний конгрес? Які він прийняв рішення?
 5. Як відбувалась українізація армії?
 6. Коли й за яких обставин виникло Вільне козацтво?
-
7. Які були причини Української революції? Проілюструйте кожну з них фактами.
 8. Чи пов'язаний початок революційних подій в Україні з Лютневою революцією в Росії?
 9. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що за характером Українська революція була національно-демократична? Доведіть.
 10. Яке значення, на вашу думку, мало створення Української Центральної Ради для подальшого розвитку революційних подій?
 11. Про що свідчили українізація армії та створення Вільного козацтва?

ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ

§ 6

1. Перший універсал Центральної Ради

Як події, що відбулися в Україні навесні — влітку 1917 р. вплинули на політичне життя? Які, на вашу думку, були причини та наслідки прийняття Першого універсалу?

Після проведення Українського національного конгресу авторитет Центральної Ради стрімко зростав. Її підтримували більшість політичних партій та громадських рухів України. Не залишилися осторонь і військові, які мали тоді досить вагомий вплив. Про своє ставлення до УЦР вони оголосили у травні 1917 р. на I Всеукраїнському військовому з'їзді, визнавши Центральну Раду єдиним компетентним органом, покликаним вирішувати всі справи щодо України загалом та її відносин з Тимчасовим урядом.

Період наприкінці весни — на початку літа 1917 р. відзначився зростанням політичної активності населення Наддніпрянщини. Відбулася низка з'їздів (селянський, робітничий, учительський та ін.), де нарівні з професійними проблемами неодмінно розглядалися політичні питання. Особливістю всіх з'їздів було те, що на кожному з них відчайдушно підтримували Центральну Раду. Делегати закликали УЦР не просити надати автономію Україні, а вимагати її від Тимчасового уряду. Дехто з радикально налаштованих учасників з'їздів вимагали боротися за самостійну Україну.

Тимчасовий уряд вдавав, що шукає шляхи розв'язання зростаючого конфлікту, проте насправді зволікав, відкладаючи розгляд українського питання до Всеросійських установчих зборів. Така позиція російської влади викликала обурення серед українців. Центральна Рада опинилась у складному становищі: з одного боку — «глуха» позиція Тимчасового уряду, з іншого — зростаюча хвиля українського національно-визвольного руху, що загрожувала перерости у стихійні протести. Домовленість із російським урядом могла призвести до падіння авторитету Центральної Ради. Водночас їй бракувало організованості й сил, щоб очолити всеукраїнський рух і готувати повстання. Тому лідери УЦР обрали тактику, завдяки якій вдалось би зберегти і високий революційний дух українців, і стосунки з Росією. Основну ідею такої тактики Володимир Винниченко сформулював так: «*Ні бунту, ні покірності*». Рада звернулася до народу із закликом «зорганізуватись і приступити до негайного закладення підвалин автономного ладу на Україні». Формою заклику було обрано універсал. Це слово відроджувало згадку про українську державність козацьких часів.

Універсали УЦР — постанови Центральної Ради — верховної влади в Україні.

23 (10) червня 1917 р. Центральна Рада схвалила текст **Першого універсалу** й доручила В. Винниченку оголосити його на II Всеукраїнському військовому з'їзді.

У зв'язку з якими подіями створено документ? Чи можемо ми вважати його проголошенням автономії України? Які ще політичні кроки передбачає документ? Як реагують люди на світліні на проголошення універсалу? Чому серед них багато військових?

3 Першого універсалу Української Центральної Ради

Народе Український! Ти поставив Українську Центральну Раду на сторожі прав Української землі.

Не одділяючись від всієї Росії хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай лад на Україні дають вибрані рівним, прямим і тайним голосуванням **ВСЕНАРОДНІ УКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ**. Всі закони на Україні мають видавати тільки **УКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ**. Ті ж закони, що мають лад давати на всій російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті... Ми гадали, що Російське Правительство протягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним, Українська Центральна Рада, зможе дати лад нашій землі. Але Російське Правительство одкинуло наші домагання... І через те Українська Центральна Рада видає сей Універсал до народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Проголошення Першого універсалу Центральної Ради в Києві (червень 1917 р.)

Універсал проголосив автономію України, закликавши її народ до організації нового політичного ладу й запропонувавши зробити це організовано, установлюючи зв'язки кожного села, волості повітової земської управи із Центральною Радою. Водночас взаємини з Росією мали ґрунтуватися на федеративних засадах.

Текст універсалу було опубліковано в газетах, у листівках і надіслано до всіх губерній. Українська громадськість сприйняла цей документ із великим піднесенням, про що свідчили численні телеграми та листи, що надходили до Центральної Ради. Зі свого боку, Тимчасовий уряд негативно поставився до Першого універсалу, оголосивши його «злочинном» та «проявом сепаратизму» з боку України. Але така реакція не зупинила Центральну Раду — її тиск на російську владу тривав.

28 (15) червня 1917 р. було створено український крайовий уряд — **Генеральний секретаріат**, до складу якого увійшли відомі на той час політики: **Павло Христюк** — генеральний писар, **Симон Петлюра** — секретар військових справ, **Борис Мартос** — секретар земельних справ та ін. Очолив Генеральний секретаріат **Володимир Винниченко**.

Погляд зблизька

Дайте власну оцінку діяльності й творчості Володимира Винниченка й аргументуйте її.

Володимир ВИННИЧЕНКО (1880–1951) — письменник, політичний діяч. Народився в селянській сім'ї на Херсонщині. Навчався в Єлісаветградській гімназії, звідки його виключили за «мазепинські» погляди. Здобував освіту самостійно. Вступив до Київського університету, але був виключений за революційну діяльність. Переховуючись від царської влади, переїхав до Галичини, де займався літературною та політичною діяльністю.

Під час переправки нелегальної літератури через російський кордон був заарештований. Звільнення отримав завдяки революції 1905 р., але згодом, у зв'язку із загрозою нового арешту, емігрував за кордон. В Україну повернувся після Лютневої революції. Очолив Генеральний секретаріат, обирався заступником голови УЦР. Після поразки революції — політичний емігрант. Похований у Франції.

2. Другий універсал Центральної Ради

Чому Другий універсал Центральної Ради можна вважати компромісним? Які наслідки мав Другий універсал для ЦР?

Улітку 1917 р. Тимчасовий уряд опинився у складному становищі. Його політика підпала під жорстку критику політичних партій на I Всеросійському з'їзді Рад. Упродовж перебування цього уряду при владі ситуація на краще не змінилася: Росія продовжувала брати участь у Першій світовій війні, погіршився життєвий рівень народу. Окрім того, загроза втратити Україну виявилася реальною. Саме тому російський уряд почав шукати компроміс із Центральною Радою.

Щоб розпочати переговори з лідерами ЦР, наприкінці червня до Києва для переговорів прибула делегація Тимчасового уряду у складі трьох міністрів: О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі. Від Центральної Ради в переговорах взяли участь М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра.

Під час переговорів сторони дійшли компромісу, наслідком якого став Другий універсал Центральної Ради від **16 (3) липня 1917 р.**

За яких обставин з'явився документ? Чим його зміст відрізнявся від Першого універсалу? Чи можна вважати його новим етапом у розбудові української держави? Чому?

З Другого універсалу Української Центральної ради

Громадяни землі Української! Временне правительство, визнаючи за кожним народом право на самовизначення і відносячи встановлення форми його до Учредительного Зібрання, — простягає руку Центральній Раді — і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Генеральний Секретаріат буде представлений на затвердження Временного Правительства. Вважаючи, що утворення крайового органу Временного Правительства на Україні забезпечує наближення управління краєм до потреби місцевої людності, і визнаючи, що доля народів Росії зв'язана із здобутками революції, ми ставимося проти замірів самовільного здійснення автономії до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Щодо комплектування військових частин, то Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральнім штабі і Верховному Головнокомандуючому, які будуть брати участь у комплектуванні окремих частин виключно українцями, наскільки таке комплектування, по визначенню Військового Міністра, буде можливим без порушення боєздатності армії.

Отже, Тимчасовий уряд визнавав Генеральний секретаріат найвищим органом крайового управління в Україні, а Центральна Рада зобов'язувалася самочинно не проголошувати автономію України. Остаточне вирішення питання про українську автономію відкладалося до Всеросійських установчих зборів. Окрім того, Тимчасовий уряд погодився на українізацію військ, але за умов проведення її під контролем російського командування.

Текст Другого універсалу викликав серед членів Центральної Ради суперечки і був прийнятий тільки 2/3 голосів. Досить драматичним виявилось затвердження цього документа в Петрограді. Четверо міністрів Тимчасового уряду і державний секретар на знак протесту подали у відставку. Українська громадськість зустріла Другий універсал зі здивуванням. Частина населення вважала цей крок української влади відходом від революційних завоювань.

Обидві сторони, підписуючи угоду, пішли на компроміс. Влада в Україні опинилася в руках Центральної Ради, проте за неї довелося сплатити переходом з *опозиції* в союзники до Тимчасового уряду, відмовитися від нарощування революційних методів боротьби за відродження української державності.

Опозиція — протиставлення поглядів чи дій у політиці щодо вирішення певних проблем.

